

K & KaART Kft.
547367 Koronka 164 sz.
Maros megye
J 26/784/2014
RO 33511800

Mentor Könyvek Kiadó
Marosvásárhely
540493 Moldovei u. 4A/5.
office@mentorkiado.ro
+40743-030-150
+40742-043-494

Mentor Könyvek Kiadó

Igazolás

Jelen irattal igazoljuk, hogy Dr. Pál-Antal Sándor, az MTA külső tagja születésének 80. évfordulójára készülő kötetünkbe, Tamási Zsolt *Szószerék és politika. A katolikus papság lehetősége és szerepe 1848-1849-ben, a román-magyar polgárháború keretében* című tanulmányát közlésre elfogadtuk, és az *A múlttal jelent s jövőt szolgálva. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor születésének 80. évfordulójára* című kötetben megjelentetjük.

A kötet megjelenése 2019 őszén várható.

Jelen igazolást a kutató Bolyai+ ösztöndíjprogramon belüli tevékenységének igazolására állítottuk ki.

Marosvásárhely, 2019. 07. 02.

Király István Attila

Ügyvezető igazgató

Tamási Zsolt:

Szószék és politika. A katolikus papság lehetősége és szerepe 1848-1849-ben, a román-magyar polgárháború keretében¹

1848-49-ben az erdélyi római katolikus egyházmegyét ért kihívások közül saját jellege volt a kibontakozó nemzetiségi mozgalmaknak, elsősorban a bekövetkezett magyar-román polgárháborús konfliktusoknak. Bár ezzel kapcsolatosan nagyon bőséges szakirodalom íródott, az egyházi források feldolgozása alapján e kényes kérdés is árnyaltabban közelíthető meg. A forradalmi események, harcok során elszigetelődő erdélyi Ércegségen belül történő eseményekről tudósító szórványos jelentések mellett az egyházi belső levelezés segítségével több kérdésben is pontosításokra van lehetőség. Az egyházi jelentéseket író papok ugyanis szemtanúként, az események részeseként, s részben alakítójaként is számoltak be úgy a saját egyházközségük, mint a térség területén történt eseményekről. Az Ércegségen belül a bányavidéki esperesi kerületben Kovács József esperesnek és abrudbányai plébánosnak a jelentései azért is fontosak, mert kerületi esperesként az ő feladata volt a térség egyházi irányítása. Ilyen jellegű szerepe az elszigeteltség alatt fokozottan meghatározó lett. 1848 őztől gyakorlatilag személyes helytállása és irányítása nem elhanyagolható hatást gyakorolt az Ércegségen belüli eseményekre. Ugyanakkor a térség incidensei szempontjából kiemelt jelentőségű a zalatnai októberi tragédia, amely behatárolta a polgárháborús eseményekre történő emlékeztést. A térségben a katolikus papság lehetőségeit és szerepét ezért két kiemelt plébánia, az esperesi központot jelentő Abrudbánya és a térségben fontos szerepet játszó Zalatna szempontjából elemezzük. A zalatnai októberi tragédia után menekülni kényszerülő plébános, Bodnár Lajos, s a polgárháborús konfliktusok alatt, 1849 májusában történő meggyilkolásáig helytálló abrudbányai esperes, Kovács Lajos története jól példázhatja azokat a lehetőségeket, amelyekkel a térség papjai szembesültek ebben a viharos korszakban.

A kibontakozó konfliktusok előtt, a magyarországi és erdélyi katolikus egyházmegyei, egyházi önvédelmi diskurzushoz kapcsolódva a térség papsága az egyházi reformokra igyekezett figyelni, nem sejtve azt, hogy rövidesen milyen, nem várt megpróbáltatások során kell híveinek védelmében cselekedjen.

Kovács József esperes² készségesen kapcsolta be a bányavidéki kerületet az egyházi érdekérvényesítési tevékenységekbe. Ennek kapcsán első jelentése a magyar püspöki kar által szorgalmazott petíciós akcióhoz kapcsolódik, amely során a pozsonyi országgyűlés 20. törvénycikke kapcsán³ a hívek által kérték támogatni az egyház államtól független működését, elsősorban az anyagi javak terén. Csiktusnádi Kovács Miklós megyséppüspök május 1-én⁴ aláírás nélküli körlevelében szólította fel az egyházmegyét, hogy *„szíveskedjék a religio és egyház legszentebb ügyében szerkesztett, ide mellékelt, s a legközelebbi erdélyi országos, s ha itt célt nem érnének, a magyarhoni nemzeti gyűlésre is multhatatlanul beadandó*

1 A kutatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-4-SZTE-75 Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 Aki 1786 január 17-én született Kézdiálmáson, 1810. május 27-én szentelték pappá Gyulafehérváron. Brassói káplánsága után 1813-1819 között Miklósváron volt plébános, 1819-től Abrudbányán plébános és kerületi jegyző. Esperesi teendőkkkel 1842-ben bízták meg, ezt a tisztet haláláig, 1849. május 10-ig töltötte be. A forradalom kezdetétől aktívan részt vett úgy az egyházi érdekvédelemben, mint a közéleti tevékenységekben. – Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Bp-Kolozsvár 2009, 311.

3 A katolikus egyház ezzel elvesztette államvallási jellegét, viszont az időhiány miatt nem került sor arra is, hogy az új helyzetnek megfelelő egyházi autonómiát biztosító javaslatait az országgyűlés tárgyalja.

4 Körlevele Abrudbányára május 8-án érkezett meg. – Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GYÉFKL), Püspöki Iratok (PI) – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Abrudbánya, 1848. Május 25.

pontokat egy, minél előbb tartandó kerületi gyűlésben hatályos közremunkálásával pártolni, indokolni és lehetőleg felvilágosítással e közügyünket oda vezetni, hogy a kerületbeli plebános urak, legszentebb jogaink érzetétől áthatva, a meggyőződés és keresztény szeretet útján minden rendű híveiket egyházunk érdekében megnyerni, s az aláírásra bírni siessenek... s az így elkészült íveket még e folyó hó lefolyta előtt hozzánk beküldeni buzgólkodjék”.⁵ Miközben helyenként a püspöki aláírás elmaradása miatt nem kezdeményezték az aláírások begyűjtését,⁶ Kovács József bányavidéki esperes május 16-án keltezett levelében kiemeli: „Őn érdekünkben áll, hogy hit elveinket és több századok során keresztül szerzett törvényes, béke birtok által szentesített sajáttyainkot, alapítványainkot, melyek templomaink szükségseinek fedezésére rendeltettek, teljes erőnkől védeni s a készülendő törvények átalit biztos karba úgy helyeztetni, hogy minden félremagyarázhatástól s innen keletkezhető kedvetlen sűrlődástól ment legyen (...) Az oláhság ezereként nyomul Balásfalva felé nemzetisége és szabadsága s alapítványai törvényesítése felett értekezendő. A szászok tulajdonaik mellett harcolnak, a protestánsok különbféle petitiókkal lépnek fel. Szóval mindenki óvatos tulajdona felet”, tehát ne a katolikusok legyenek azok, akik saját érdekeikért ne állnának ki.⁷ Ezért is sürgette a petíciók minél nagyobb számban történő aláírását. Az aláírási folyamatot jelentősen befolyásolták azok a bujtogatások, amelyek a lakosságban azt a gyanút próbálták élesztani, hogy ezáltal a katolikus egyház az eltörölt tizedet próbálja visszaállítani, vagy azt terjesztették, hogy az egyház a forradalmi kormány elleni aknamunkában szorgoskodik. A zalatnai beadványban olvashatjuk: „kémentelítetttem őszintén vallani, miszerint sokan a tisztek közül, mint igen igen műveltek, és messze látók az aláírást megtenni vonakodtak. Ugyanis némelyeknél a pontok nem bírnak elegendő világossággal. Mások a papi jószágok pártolását vélik ez által sürgettetni. Sőt olyak is találtattak, kik nem vélték aláírhatónak már csak azon ürügyből, ne talántán nevíük a Magyar Ministerium eleibe följutva, mint nem liberalis szellemek, következőleg hivatalokra nem alkalmazhatók tünjenek”.⁸

Az aláírásokról az első jelentést már május 25-én el is küldi Kovács József esperes a főpásztornak,⁹ ami az akció hatékonyságát a nehézségek ellenére is bizonyítja. Ugyanis az esperes által május 16-án körbeindított felszólítás május 17-én délelőtt 10 órakor érkezett meg a 10 km-re levő Verespatakra, ahonnan 13 órakor küldték tovább a több mint 30 km-re eső Offenbányára. Offenbányáról a 65 km-re eső Zalatnára május 18-án 11 órakor küldték tovább, a zalatnai plébános, Bodnár Lajos május 20-ára az aláírásokat az izgatások ellenére is összegyűjtötte. Párhuzamosan jutott el a körlevél a közeli Topánfalvára¹⁰ május 19-én 14 órakor, ahonnan két óra múlva került sor a visszaküldésére Abrudbányára.¹¹ Amikor Kovács József az akció eredményeiről május 25-én beszámol megyéspüspökének, leveléhez Abrudbánya, Verespatak, Offenbánya és Topánfalva 2681 katolikusából 1118 aláírását tudta csatolni.¹²

5 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848, 389.d. 11.cs. 821/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 1.: Kovács Miklós püspök körlevele a kerületi esperesekhez. Aláírás nélkül.

6 Pl. a Kézdi-Orbai kerületben, Brassóban, vagy Kolozsváron, ahol Kedves István kanonok, kolozs-dobokai esperes erre hivatkozva jelzi, hogy az aláírások begyűjtését a zavaros események között nem kezdheti el egy aláírás nélküli felszólítás utasítására – GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 634/1848. – Kolozsvár, 1848. május 10.: Kedves István plébános, kolozs-dobokai kerületi esperes levele Kovács Miklós püspökhöz.

7 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. (kerületi iktatószám 116/1848) – Abrudbánya, 1848. május 16.: Kovács József esperes körlevele a kerület papságához.

8 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban: Zalatna, 1848. Május 23.

9 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban: Abrudbánya, 1848. Május 25.

10 Abrudbányától 13 km-re található.

11 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. (kerületi iktatószám 116/1848) – Abrudbánya, 1848. május 16.: Kovács József esperes körlevele a kerület papságához. Visszajelzések-

12 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban: Abrudbánya, 1848. Május 25.

Felterjesztésében nem utal a Zalatnán begyűlt aláírásokra, amelyeket külön küldött be Bodnár Lajos plébános az egyházmegye központjába.¹³

Kovács József május 25-én küldött jelentésében ugyanakkor rámutatott, hogy „ezen által alakulásnak annyira fontos, mint kényes, sőt aggasztó körülményiben szükséges tanácskozás végett a körülmények sürgető voltához képest megyei gyűlést, zsinatot” kellene eszközölni. Kovács Miklós püspök ugyan május 20-án már meghirdette a magyar püspöki kar által tervezett nemzeti zsinat előkészítéseként az erdélyi egyházmegyei zsinatot,¹⁴ viszont tudjuk, hogy erre az igényt több kerület is még a püspöki körlevél előtt megfogalmazta. A kézdi-orbai kerület ilyen jellegű igényét május 17-i keltezéssel jutatta el a főpásztorhoz,¹⁵ a gyergyói papság ugyanezt téve május 22-én, tehát a püspöki körlevél kézhez vétele előtt.¹⁶ A gyergyói kerületi gyűlés azért is figyelemre méltó, mert a jegyzőkönyv tartalma arra utal, hogy a püspök által tervezett egyházmegyei zsinatról nem tudva, a forradalmi hangulatban nem a tervbe vett nemzeti zsinat tematikája, hanem a sajátos szükségleteik orvoslása miatt sürgették az egyházmegyei zsinat összehívását.¹⁷ Tekintve, hogy a püspök aláírás nélküli, május 1-én kiadott petíciós körlevele csak május 8-án került Abrudbányára, jogosan feltételezhetjük, hogy a bányavidéki esperes, Kovács József május 25-én megfogalmazott igénye az egyházmegyei zsinat összehívására a május 20-án keltezett püspöki körlevél kézhez vétele előtt íródott.

A belső reform iránti elkötelezettségét jelzi az is, hogy a zsinatot előkészítő esperesi tanácskozáson a kerület papságával részletes javaslatokat dolgoznak ki az egyházmegyei zsinatra. Az augusztus 1-én, Abrudbányán tartott tanácskozáson az elnöklő esperes, Kovács József mellett részt vett a jegyzőkönyv írója, Szabó János zalatnai kaplán, Bodnár Lajos zalatnai plébános, Thót István verespataki plébános, Győrfi Ignác offenbányai plébános és kerületi jegyző, Behr János... plébános és kerületi jegyző, Farkas Károly csertés-hondoli plébános, Kálmán Ábrahám boicai plébános, Kapatán Márton topánfalvi plébános és Kovács Lajos zalatnai (?) káplán.¹⁸ A zsinati pontokról megfogalmazott vélemények részletezése nem célja jelen tanulmánynak, csupán azokat összegezzük, amelyek a forradalmi elkötelezettségre utalhatnak. Az anyagi javak terén, miközben általában az egyházmegye papsága az államtól teljesen független kezelés mellett volt, a bányavidéki kerület az állam részéről fenntartandó legfelsőbb ellenőrzést, felügyeletet elfogadhatónak tartotta. Megfogalmazásukban: „*mi tiszteletet, mi hódolatot ígérünk a független és felelős minisztériumnak. Mi papok és polgárok vagyunk, s ekképp tisztelettel kötelességeinket meg kellene felelni akarunk.*” A román többségű Érchegységben nemzeti elkötelezettségüknek adnak hangot, amikor megfogalmazzák, hogy „*minden szertartásokat anyanyelven vitetni, illetőleg végeztetni akarjuk.*” A belső reform terén a legtágabban értelmezett demokratikus rendszert támogatva, az egyik legradikálisabb javaslatsort

13 Az eredményesség értékeléséhez hozzátartozik, hogy a többi petíciós jegyzőkönyv esetében ezek beküldésére a következő időpontokban került sor: Magyarigen, *keltezés nélkül*; Kászonújfalu, május 21.; Csíkszentgyörgy, május 22, június 22, június 26.; Lemhény, május 24., június 24.; Déva, május 26.; Felvinc, május 29; Nagyág, május 30.; Vajdahunyad, május 31.; Szőkefalva, május 31., június 4.; Boica, június 1.; Nagyhalmagy, június 8.; Kolozsvár, június 9.; Hátszeg, június 9.; Szászrégen, június 9.; Csíksomlyó, június 11.; Brassó, június 18., július 16, 24.; Fenyéd június 25; Udvarhely, június 26.; Erzsébetváros, június 28.; Szászrégen, július 1. - GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Petíciós jegyzőkönyvek.*

14 GYÉFKL, PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848. – *Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez. 1848, május. [20.]*

15 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 688/1848. – Gelence, 1848. Pünkösdi hava 17.: *Kádár Antal esperes és Elekes István jegyző által aláírt esperesi tanácskozási jegyzőkönyv, átküldve Kovács Miklós püspöknek.*

16 A püspöki székhelyen május 27-én iktatva. GYÉFKL, PI. – 393.d. 37.cs. 823/1848: *Mészáros Antal gyergyói esperes beadványa az erdélyi Consistoriumhoz, Gyergyószentmiklós. 1848. május 27.*

17 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyói Gyűjtőlevéltára, Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276-1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814-1862. 1848. május 22. Gyergyóújfalu, rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve.

18 GYÉFKL, PI. – 393.d. 11.cs. 1010/1848: *Esperesi kerületek zsinatot előkészítő gyűléseinek jegyzőkönyvei: Abrudbánya, 1848. augusztus 1.: Bányavidéki kerület beadványa.*

szövegezik meg, kiemelve, hogy a püspök, helyettese, a kanonokok, esperesek és a teológiai előljáróinak választását a megyei papságra kellene bízni. A megyéspüspök szabad kinevezési jogával szemben ugyancsak a radikalizmust jelzi annak megfogalmazása, hogy „*mind a plebános, mind a káplán elmozdíthatatlanok, míg elmozdításukba, vagy maguk bele nem egyeznek, vagy bíróilag az elmozdításra méltók nem találtnak.*” Még ha a tárgyalandó pontok közt nem is szerepelt, néhány más esperesi kerülethez hasonlóan radikális változást szeretnének a papi nőtlenség terén bevezetni: a cölibátus kötelezettségét átváltoztatnák evangéliumi tanácsként szabadon választható döntéssé. Ezeknek a radikális javaslatoknak a megfogalmazásában az elnöklő esperes, Kovács József maga is szerepet vállalhatott, a jegyzőkönyv sehol sem említi, hogy bármelyik megszövegezéssel szemben fenntartását fejezte volna ki.

Amint az egyházmegyei zsinatra készülve a kerület papság megfogalmazta, igyekeztek megfelelni a jó papi és jó polgári elvárásoknak is. Papként az egyházi érdekvédelem terén a petíciós akció és az egyházmegyei zsinat előkészítése volt 1848 tavaszán és nyarán az elsődleges feladat. A polgárháborús konfliktusok közepette ez a feladat sokkal inkább egybefonódik a közéleti szereplés vállalásával is. A közösség ismert és elismert vezetőiként a túlélés, a megmaradás, a konfliktusok elsímitása terén is kellett tevékenykedni, az egyházi szolgálatok végzése közben. Fontos kiemelni, hogy a papság közéleti szerepét maga a polgári hatóság is igényelte, amit elfogadott az egyházmegye vezetősége és papsága is. Az 1848-ban újonnan létrehozott Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetője, Eötvös József 1848. május 10-i levelében külön nyomatékkal kérte az egyház élén állókat, hogy a szószerkről ismertessék és megmagyarázzák a most hozott törvényeknek és rendeleteknek az egyes polgárookra és a házára nézve egyaránt üdvös következményeit.¹⁹ A felszólítást az erdélyi egyházkormányzat elfogadta, 1848. május 20-án külön tanácskozáson tárgyalva azt.²⁰ A szószerk fontosságát jelzi, hogy az ilyen jellegű felszólítások nagyon sűrűn követték egymást. Kovács Miklós püspök személyesen is fontosnak tartotta, hogy a változások közepette az Egyház a békés átalakulás öre legyen. „*Megyém ezen tiszta meggyőződése mivel élénk vala és őszinte, azonnal a cselekvőség mezejére lépett át... az esperes és plébánosokat arra felhívám: miszerint a népet ily valóban criticus körülmények között békére, csendre, Isten gondviselésébe való erős bizodalomra és előljáróik iránti engedelmességre intsék.*”²¹

A magyarországi felelős kormány és az erdélyi római katolikus egyházmegye közötti együttműködés teljesen természetesnek tekinthető 1848 nyarán, az Unió életbe lépését követően, viszont előtte a helyzet jóval bonyolultabb volt. Az Unió megtörténte előtt ugyanis Erdélyben a polgári hatalmat a Gubernium gyakorolta, illetve vele párhuzamosan a bányavidéken a Királyi Kamara. A magyar minisztérium utasításainak teljesítésekor a katolikus egyházmegye papsága tulajdonképpen főpásztorával együtt már állást is foglalt a forradalmi eszme mellett. A bányavidéki esperesi kerületben Kovács József esperes nagyon komolyan vette a békés átalakulásban egyháziilag is kért szerepét. A bekövetkező izgatásokról, azok eredményeiről nagyon részletes jelentésekben értesíti kezdetektől főpásztorát, az Unió kimondása előtt is. A levélváltások elemzése azt mutatja, hogy a nyílt polgárháborúig, 1848 októberéig Kovács József esperes főpásztorát részletesen értesíti a fokozatosan mérgesedő magyar-román viszonyról, utána viszont a bekövetkezett tragédiák következtében a fennakadó egyházi szolgálatról szólnak elsősorban a jelentései. Mindkét esetben személyes elkötelezettsége a magyar forradalmi eszme

19 GYÉFKL. PI. – 392. d. 35. cs. 706/1848. – Budapest, 1848. május 10.: *Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter leirata Kovács Miklós erdélyi püspöknek.*

20 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848, 389.d. 11.cs. 821/1848 – Gyulafehérvár, 1848. május 20.: *A gyulafehérvári káptalan és tanárok egyházi tanácskozásának jegyzőkönyve.*

21 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 734/1848 – Kolozsvár, 1848. Szentiván hava (június) 1.: *Kovács Miklós püspök válaszelevele a váci szentszékhöz.*

íránt, párhuzamosan a román mozgalmak miatt megfogalmazódó, s az események ismeretében reális félelmei burkoltan megfigyelhetőek. Jelentései miközben kiegészítő információkat tartalmaznak az elszigetelődő Érchegység eseményeiről, arról is tartalmaznak burkolt információkat, hogy sikerült egy viszonylagos jó kapcsolatot tartania a román forradalmi vezetőkkel, s a román lakosság magatartását formáló román papsággal is.

Az esperei jelentésekből árnyaltabb képet kaphatunk arról, hogy hogyan kezdődtek azok a surlódások, melyek tragédiához vezettek a kerületben. A polgárháborús események kerettörténete szempontjából jelentős, hogy a polgárháborús konfliktusok során az erdélyi első surlódások az Érchegységhez kapcsolódnak. Az itteni kerület központja az abrudbányai plébánia volt. Abrudbányán a katolikus plébánia híveinek száma 1010 és a hozzátartozó filiákkal együtt 1156 lélek²² volt rábízva Kovács József plébánosra, aki egyben a kerületi esperes is volt.²³ A hívek magyar, német és román ajkúak. A forradalom kitörését követően itt is elkezdődtek a zsinati munkálatok. A többi helységhez hasonlóan polgári őrcsapat is szerveződött, ahova sok román is beiratkozott; megjelentek a gyakorlatokon, de Buteanu, Avram Iancu és Simon Balint izgatásaira ki is léptek.²⁴ Csak hárman maradtak közülük a nemzetőrségben.²⁵ Május elsején a vásárkor már verekedés tört ki a verespataki magyarok és az abrudbányai románok közt. A balázsfalvi gyűlés után a magyarok meg voltak ijedve, a menekülés gondolatát fontolgatták.²⁶ A zavargásokról²⁷ az esperes, Kovács József első jelentését július 4-én írja főpásztorának. Ez a mihálcfalvi események kivizsgálásához kapcsolódik. Az ott történtek kivizsgálására katonaságot küldtek ki. Az Érchegységben nem akarták őket beengedni. Mihálcfalván ugyanis a falu néhány román jobbágya elfoglalta Eszterházy gróf kaszálójának egy részét. A gróf katonaságot hívott végrehajtó hatalomként, hogy a törvényes eljárást hatalmilag biztosíthassák. Gelu Neamțu szerint ide a katonaságot nem a földkérdés miatt hívták be, hanem mert Mihálcfalván a kifüggesztett statáriumot a parasztok letépték. Ezért hívta volna be Szegedi Sámuel szolgabíró a székely katonákat.²⁸ A falu lakossága a katonaságot nem akarta beengedni, mondván: „*A székelyek nem a császár katonái*”.²⁹ A kedélyek izgatottak voltak, s annak ellenére, hogy itt az áldozatok a románok részéről voltak, nem hagyható említés nélkül, hogy a székely katonaság sortüzére akkor került sor, amikor az egyik katonát a parasztok megölték.³⁰ A mihálcfalvi incidenst az ellentétek kieleződésében egyaránt meghatározónak tartják a román és magyar történészek. Az itteni tragédia mindenképp fordulópontot jelentett a polgárháborúhoz vezető úton. A mihálcfalvi tragédia után állítólag Avram Iancu a következőket mondta: „*ezért a*

22 Szilágyi Farkas információi szerint Abrudbánya összmagyar lakossága 1340 személy. Szilágyi, Farkas, *Alsófehér vármegye Történelme - Alsófehér vármegye 1848-49-ben*, III. köt. Nagy-Enyed 1898. (Szilágyi 1898)

23 *Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Transilvaniensis Ad Annum Bisextilem A Christo Nato MDCCCXLVIII*, Claudiopoli 1848 (Schem. 1848), 13.

24 Szilágyi 1898, 24.; *Laborfalvi Nagy Károly főbíró levele Teleki Józsefhez*, Abrudbánya, 1848. Április 29. In. Pașcu, Ștefan – Cherestescu, Victor (szerk.): *Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania*. II. köt. 12-29 aprilie 1848. Bukarest, 1979, Editura Academiei R.S.R.

25 Kolozsvári Unitárius Egyház Levéltára (KUL) – *Az Abrudbányai Unitaria Eklézsiáé. 1875. Anyakönyv*, 14.

26 *Laborfalvi Nagy Károly levele Teleki Józsefhez*, Abrudbánya 1848. Május 19. In. Pașcu, Ștefan (szerk.): *Documente privind revoluția de la 1848 în Tarile Romane. C. Transilvania*. IV. köt. 14-25 mai 1848. Bukarest, 1988, Editura Academiei R.S.R.

27 Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története, 1790–1849*, In. Kovách Géza (szerk.), *Magyar történetírók Avram Iancuról*, Bukarest, Kriterion, 1972, 45–50.

28 Neamțu, Gelu, *Revoluția românilor din Transilvania 1848–1849*, Cluj, Carpatica, 1996 (Neamțu 1996), 46.

29 Szilágyi 1898, 44.

30 Egyed Ákos, *Erdély 1848–1849*, I. köt. Csíkszereda, Pallas, 1998 (Egyed 1998), 133–134.

magyarnak még a gyermeke is sírni fog”.³¹ A nép felfegyverzését is valószínűleg ekkor határozta el.³²

Ez alatt kerül sor a topánfalvi gyűlésre, ahol Avram Iancu fegyverkezésre szólítja fel a parasztokat. A forrongó helyzet tetőzéseként Avram Iancu június 9-én valóban fel is fegyverezte Topánfalván a népet. A felfegyverzést pünkösdkor beszélték meg a román forradalmi vezetők Topánfalván. A megbeszélésen jelen volt Avram Iancu, Simion Balint, Ioan Nobili, Mihail Andreica, Nicolae Corcheș, Clemente Aiudeanu, I. Ciurileanu. Ekkor osztják szét egymás közt a feladatokat. Avram Iancunak a topánfalvi mócok mozgósítása lesz a feladata, Simion Balint Verespatak, Abrudbánya és a környező helységek mozgósítását vállalja el, Petru Dobra Zalatna és környékének mozgósítását. Június 10-én meg is tartják a főpróbát, amikor is kipróbálják a mozgósítás hatékonyságát.³³ Június 18-a a jobbágyfelszabadítás napja, s Iancu, Moga Iosif, s mások tanácsára tanácsolják a parasztságnak, hogy követeljék maguk számára a földeket, erdőket. Iancu Felsővidráról írt levelében azt bizonygatja, hogy önvédelemre akarta felfegyverezni a parasztokat. A nyár folyamán elkezdődtek a parasztok önkényes földfoglalásai.³⁴ Az unió kimondása után érvénybe lépett a sorozási törvény is Erdélyben, amelynek a román parasztok azonban ellenálltak.³⁵ Az augusztus 29-i újonc-összeírási parancs a magyar kormánytól jött, a király ellenjegyzése nélkül.³⁶ Így könnyen fel lehetett tüntetni, mint a „jó császár” elleni tervet, s ezáltal mozgósítható volt a parasztság³⁷, amely a császári csapatokkal kezdett együttműködni.³⁸

A fellázított románság tevékenysége arra készítette a Főkormányiszéket, hogy a kiküldjenek egy bizottságot a helyszínre. A hivatalos kivizsgáló bizottság június 13-án érkezett meg Zalatnára. 300 tanút hallgattak ki, fővádlottak Simion Balint, Nicolae Fodor, Ioan Buteanu, Avram Iancu, Ioan Corcheș, Petru Ioante, Nicolae Corcheș, Iosif Șterca-Șuluțiu, Ioan Andea, Iosif Moga, Teodor Cristea, Gheorghe Bălea, stb. A bujtotatók legaktívabbjainak Ioan Buteanu és Simion Balint bizonyultak.³⁹ Elsősorban a román bujtotatók tetteit vizsgálták ki, de kiderült, hogy a kedélyeket kölcsönös provokációk által a magyarok is izgatták.⁴⁰ Zalatnán például Szabó László segédlelkész Bodnár Lajos plébános szerint a következőt mondta egyik beszédében: „*ha magyar nem volnék, szégyellnék élni*”.⁴¹ Mindenik tanúvallomás azzal kezdődik, hogy „a kedélyek izgatottak”, s ez sokat elárul a kialakult állapotokról. Kölcsönösen félték már egymástól a magyarok és a románok. A románok félelme azon alapult, hogy azt hitték, hogy a

31 „*pentru aceasta va plânga și copilul ungurului*” – Kapatán Márton topánfalvi plébános vallomása. – Vö. Neamțu Gelu – Bolovan, Ioan (szerk), *Ancheta Kozma din Munții Apuseni. Revoluția de la 1848 în Transilvania*, Cluj 1998 (Neamțu 1998), 84.

32 Maior, Liviu, *Organizarea administrativă a Munților Apuseni ca „tară românească” de către Avram Iancu (1848–1849)*, In. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia, fasciculus 2*, Kolozsvár, 1972, 39.

33 Ciurileanu, Ioan, *Fragmente istorice din anii 1848–1849*, In. Bocșan, Nicolae – Leu, Valeriu, *Memorialistica revoluției de la 1840 în Transilvania*, Cluj, Dacia, 1988, 212–213.

34 Râmniceanu, Aurel, *Țăranii în revoluția de la 1848*, [h. n.] 1948, 72.

35 Nem elhanyagolandó, hogy ugyan május 29-én Erdély elfogadta az uniót, június 10-én V. Fredinánd szentesítette is, s e hónap 19-én ki is hirdették, de a kinyomtatása és pecséttel való ellátása elmaradt. E törvény erejét tehát kétségbe vonhatták és vonták is az erdélyi szászok illetve románok. – Endes Miklós, *Erdély három nemzete és négy bevett vallása autonómiájának története*, Budapest 1935, 372.

36 Neamțu, Gelu, *A treia Adunare Națională de la Blaj și programul ei revoluționar (15–28 septembrie 1848)*, In. *Acta Musei Porolissensis*, 20. 1996, 201.

37 Egyed Ákos, *A polgárháború előzményeiről. Urban alezredes Bécs politikájának végrehajtója*, In. *Korunk*, 3. évfolyam, IX/2. 1998. február, 33.

38 Neamțu 1996, 68–89.

39 Neamțu 1998. XI–XIII.; Loghin Leonida –Ucrain, Constantin, *Aspecte militare ale revoluției din 1848-1849 în Transilvania*, București 1970, 7.

40 Neamțu 1998. XIV–XV.

41 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1395/1848. – Bodnár Lajos levele a püspöknek, Nagyszeben, 1848. December 11.

magyar nemzetörök ellenük fognak fellépni, így az újbóli elnyomatásuk eszközének tekintik őket.⁴² A magyarok félelmét a románság számbeli fölénye növelte.⁴³ A kialakult helyzetet jól érzékelteti az abrudbányai esperes, Kovács József által küldött jelentés. „*A mi aggasto állásunk komolyabb alakot kezd magára venni: A főkormányzói bizotmány megérkezésével a fel lázított oláhság harangok félrevertése, lármák vést kiáltások által remiszték a népet nemelyeket csak nem kétségbe ejtesig, nyavalya töresig ijesztven főkent éjjeli lármák által a körülili hegyekről*”.⁴⁴ A bujtogatókat letartóztatták⁴⁵, és katonaságot hagytak a rend további biztosítása végett. A székely katonákat Tordáról vezényelték ekkor át ide.⁴⁶ A 4. székely hadtest mellett a Siskovits regiment egy hadtestét is behozták.⁴⁷ A katonaság megoszlott, mert a székelyeket a magyarok szállásolták el, s a románok a lengyeleket fogadták, s a már felszított láng a román és magyar nemzet közt lángra lobbant a katonaságban is, végül fegyveres összetűzésben konkretizálódva.⁴⁸

A nyár folyamán erősödött az ellentétek szítása. Ioan Buteanu júliustól „*bujtogató, serkentő, izgató, lázító és lángébresztő működését folytatni látszik, még pediglen a politikai szemek elől elvonultan Nagy Szeben városának majorjai között*” szoros kapcsolatot tartva fenn az Érchegeység lakóival.⁴⁹ Az ellentétek fokozódásáról, főleg az Érchegeységben, az abrudbányai esperesnek augusztus 10-én írt jelentéséből újabb részleteket ismerhetünk meg. „*A fekete lelkű bujtogatók miatt, folytonos aggasztó körülmények közt veszedelemben is vagyunk*”.⁵⁰ E hónap 8-án este 9 óra után tűz ütött ki Abrudbányán, s csak a szélsendnek köszönhető, hogy a város nem égett le. Viszont így is nagy a pusztulás, sok a kár, s ami a legrosszabb: „*a félelem kétségbe ejtő*”. A gyújtogatás Bálint Simon – akit fogságban tartottak – kiszabadítása miatt történt. „*Bálint Simon, ki ... fogságba tétetett ...s több hetek óta itten szállásolt s itt ütött ki a tűz, nem a kéményben ... hanem a zsendely alól. A közvélemény, hogy vagy maga Bálint Simon, ki az nap gyufát egy pengő húszasra vásárolt, vagy érette más tette, hogy ez alkalommal a fogságból menekülhessen mint hogy futásnak is eredett volt, de sikerült rögtön megcsípni, ma a tömlöcbe van*”. Erről az eseményről Jancsó Benedek megállapítja, hogy a magyar közvéleményben valóban így van ez elterjedve, viszont neki más információk is álltak a rendelkezésére. Szerinte Bálint Simon fogságba vételének az oka az volt, hogy két részeg román a kocsmában veszekedett. Közös magyar barátjuk megpróbálta szétválasztani őket. A verekedés miatt a magyar nemzetörök is közbeléptek, s megsebesítették a két románt. Ezt az eseményt elferdítve, felnagyítva híresztelték – Bálint Simon is. Izgatásáért elfogták. Nemsokára összetűzésre került sor egy székely közlegény és egy galíciai sorkatona közt – akik Bálint Simont őrizték – amikor is a székely megsebesült. Társai a galíciaiak ellen erőszakkal léptek fel, s a zavarban véletlenül

42 Neamțu 1998. 66.

43 Kovács Mátyás, *verespataki bányaellenőr vallomása* – Neamțu 1998. 12.

44 GYÉFKL PI. – 391.d. 26.cs. 910/1848. – Kovács J. abrudbányai esperes jelentése a püspöknek, Abrudbánya, 1848. Július 4.

45 „*A katonaság megérkezése után a Bizotmány erélyesebben lépet fel több fő korifeusokat befogott: nevezetesen egy Moga Josef offenbányai falusi Notariust kinek egy levelét is felfogták melyben tudattya a Maros terén levő olásággal, hogy készen állnak az itteni olásákkal szükséges fegyverekkel ellátva s az adando jel szora ők is fegyvert ragadgának /:igy hallom tartalmát:/ Horkis Janos Topánfalvi lakost, akihez össze voltak gyülve tanátskozás vége; Balint Simon Verespataki unitus lelkész és ugyan ottani Kosokai Ilyest görög nem egyesült papá t és más sokakat” – Uo.*

46 Balint, Simion, *Scurtă descriere a evenimentelor din munții Apuseni a Transilvaniei (sau Țara Moșilor numită) în anul 1848, începînd de la martie pînă în octombrie același an*, In. Bocșan, Nicolae – Leu, Valeriu, *Memorialistica revoluției de la 1840 în Transilvania*, Cluj 1988 (Balint 1988), 181.

47 Ciurileanu, Ioan, *Fragmente istorice din anii 1848-1849*, In. Bocșan, Nicolae – Leu, Valeriu, *Memorialistica revoluției de la 1840 în Transilvania*, Cluj, Dacia, 1988 (Ciurileanu 1988), 13.

48 „*A Polákok az oláságnál szállásolnak s. mindhogy keveset olá hul is tudnak meg ingereltetnek a Székelek ellen.*” – GYÉFKL PI. – 391.d. 26.cs. 910/1848. – Kovács J. abrudbányai esperes jelentése a püspöknek, Abrudbánya, 1848. Július 4.

49 Dragomir, Silviu, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, Cluj 1989 (Dragomir 1989), 59.

50 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1082/1848. – Kovács József levele a püspökhöz, 1848. Augusztus 10.

meggyúlt Bálint börtöne.⁵¹ Ebben az akcióban az abrudbányai román nemzetiségű intelligencia nem vett részt.⁵² Az incidens után Simion Balintot átszállítják a nagyenyedi börtönbe, ahol szeptember 20-ig tartották fogva. Ekkor a szeptemberi balászfalvi gyűlés nyomására Vay Miklós kormánybiztos kiengedte őt és Moga Iosifot is.⁵³ A börtön kigyulladásával egy időben a székelyek és a Siskovits hadtest közt is összetűzésre került sor. Ez utóbbiban sok román katona is volt. Ezután a székely csapatokat kivonták a zónából.⁵⁴ Kovács József esperes szerint végső soron ez az összetűzés előre le volt tervezve, hiszen így akartak sort keríteni Balint Simon kiszabadítására és a székely katonaság kivonására.⁵⁵

Őszre megért a helyzet az ellenforradalomra. Ekkor került sor arra, hogy a Monarchia és Magyarország viszonylag békés, sőt együttműködésesnek is minősíthető kapcsolatában komoly változás következett be. Radetzky marsall Piemont felett aratott győzelme az osztrák császár helyzetét jelentősen megerősítette, s az újjászervezett osztrák kormány felkészülhetett a konszolidálódó magyar kormánnyal való leszámolásra. A szakítást a magyar részről történő delegátus-küldések nem tudták megakadályozni⁵⁶, így sor kerül az ellenforradalmi tevékenységek elkezdésére. Az osztrák kormányzat a magyar nemzetőrség lefegyverzését tervezte. Puchner Antal altábornagy katonai ereje kevés volt ahhoz, hogy ezt a székelyek „megrendszabályozásával” egyidejűleg tegye meg; ő a Nagyszebenben működő Román Nemzeti Komitét bízta meg az intézkedés végrehajtásával.⁵⁷ A Komitét nem is tétlenkedett⁵⁸, s ezzel kezdetét vette a polgárháború.⁵⁹ A polgárháború közvetlen előzményének Urban alezredesnek irányítása alatt a II. román határőrezrednek azon tette tekinthető, amellyel 1848 szeptember 13-án felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak s megkezdte a román felkelés szervezésének irányítását.⁶⁰ A Román Nemzeti Komitét ugyan kidolgozott már korábban egy közreműködési tervet Puchnerrel, de Puchner ügyesen elkerülte, hogy bármit is

51 Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, II. köt. Budapest 1899 (Jancsó 1899), 534–536.

52 Szilágyi 1898, 71.

53 Balint 1988, 182.

54 Ciurileanu 1988, 214.

55 „Hogy Bálintért történt, e véleményt igazolja az is, hogy ki jött világosan, miszerint 10ik Iulii a Polákok az oláhság által előre meg voltak fizetve, hogy a székelyekkel surlódásba jöjjenek, s így Bálintnak a ki szaladhatásra utat nyissanak” – GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1082/1848. – Kovács József levele a püspökhöz, 1848. Augusztus 10.

56 Hasonlóan eredménytelen volt a későbbiekben, a magyar püspöki kar által szerkesztett memorandum is. A Gondolatot Batthyány vetette fel, a püspökök támogatták. A memorandumot vivő Fogarasyt a császár csak mint magánembert volt hajlandó fogadni. – Marton József, *Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága*, Gyulafehérvár 2005, 12–13.

57 Hermann Róbert (szerk.), *Az 1848-49 évi forradalom és szabadságharc története*, Budapest 1996 (Hermann 1996), 183.; Október 21-én létrehozták a birodalom 33-ik hadtestét: a román hadtestet. A román komitét felhatalmazták, hogy az erdélyi románokat ossza 15 légióba. – Vö. Kővári László, *Erdély története 1848-49-ben*. Pest 1861 (Kővári 1861), 97.

58 „Eu, sosind aici, am ocupat Offenbaia, pe unguri i-am dezarmat, precum pe Câmpeni, Abrudeni, pe Zlatna care a ars... Dobra a dezarmat-o. Cu Abrudul am făcut pacificație... Acum am pornit către Zarand la Körösbánya. Acolo e adunată mulțime de unguri din toate laturile, i-au înconjurat cu mulțime de români încã și de prin Ungaria; Brad și Cristor e dezarmat și fiindcă românii au fost foarte furiați, nici Dumnezeu nu-i putea ține în frâu, pe toți i-au jefuit...” – Căzănișteanu, Constantin (szerk.), *Documente privind istoria militară a poporului român: ianuarie 1848- decembrie 1856*. București. – Ordin al prefectului Zarandului, Ioan Buteanui, adresat Comitetului Național Român, prin care cere sprijin pentru a continua lupta împotriva trupelor contrarevoluționare, Abrudbaia, Octombrie, 1848.

59 Egyed Ákos, *Magyar-román békekötés 1848-ban*, In Bárdi Nándor (szerk.): *Erdély a históriában*, Csíkszereda 1998, 138.

60 Uő. *A polgárháború előzményeiről. Urban alezredes Bécs politikájának végrehajtója*, 32.

megígérjen arra vonatkozóan, hogy támogatná politikai céljaikat.⁶¹ Ennek ellenére, amikor sor került Bécs és a magyarság nyilvános szakítására, a Nemzeti Komité elrendelte a mozgósítást.⁶² Mielőtt ez megtörtént volna, maga Bărnăușu tartotta vissza Avram Iancu a fegyveres felkeléstől (aki a Mihálcfalván történeteket azonnal meg akarta bosszulni⁶³), mert akkor a császári csapatok ellenük léphettek volna fel. Most már elmúlt ez a veszély, s elkezdődhet a hivatalos román fegyverkezés.⁶⁴ Mindazokat, akik nem akartak a magyar kormányra felesküdni, kéri, hogy jelentkezzenek Naszódon, hogy itt felesküdjének a császár hűségére. Naszódon elvetették az uniót, a magyar kormányt és elhatározták a magyar nemzetország lefegyverzését is. Ekkor a háttérből már Bécs irányította az eseményeket. E pontokat nem a naszódi gyűlésen fogalmazták meg, ugyanis Urban alezredes már 11-én tudatta e pontokat Kornis gróffal.⁶⁵ Szinte napra egybeesik ezzel a Szász Nemzeti Egyetem szeptember 16-i határozata az engedelmesség megtagadásáról a magyar kormánnyal szemben.⁶⁶ Ennek következtében a magyar forradalmi kormányzat is karhatalommal lép fel a rebbelisnek tekintett felkelőkkel. Pakó János püspöki titkár Kolozsvárról kelt levelében értesíti a püspököt, hogy Kolozsváron „*két oláh praefectust felakaszták ízibe, s most minden nap mozgások vannak. Kétszer volt gyűlés. Vay kétszer tartott népgyűlést. Sokat beszélnek a magyaroknak az oláhok által lett elfogásáról*”.⁶⁷

Puchner tábornok, az Erdélyben állomásozó császári-királyi csapatok főparancsnoka 1848. október 18-án kiáltványban jelentette be, hogy miután István nádor lemondott, s a Batthyány-kormányt az uralkodó nem erősítette meg, Magyarország, valamint a vele unióra lépett Erdély törvényes kormányzat nélkül maradt, ezért a császár nevében ideiglenesen ő veszi át a hatalmat. Az általa törvénytelennek minősített magyar kormány rendeleteit semmisnek nyilvánította, s Erdélyt tekintve a rendkívüli állapotot kihirdette. A rendelet kiadását követően életbe lépett ostromállapot miatt a püspök, aki ekkor Gyulafehérváron tartózkodott, a vár foglya maradt gyakorlatilag, csupán levelezés révén tudva a kapcsolatot tartani egyrészt az egyházmegyével, s ami jelen fejezet tárgyát tekintve szintén jelentős, a magyar kormány képviselőivel. A püspök Kolozsvárról október 9-én ment át Gyulafehérvárra, „*némelly főpásztori szoross kötelességeim elintézése tekintetéből*”. Amint leveleiből kiderül, csak nyolc napra tervezte ottlétét. „*Itt maradásra legkisebb szándékom sem lévén*”⁶⁸, a visszaindulása napját háromszor határozta meg, de háromszor is kellett, hogy lemondja: „*először a Gáldon történt veszedelmes zavargás, azután az oláhok ezreitől ellepett utak bátortalansága... most a vár 20-tól ostromállapotba van helyezve*”. A továbbiakban áthúzott részben kiemeli: „*pedig inneni elmenetelemet már csak azért is óhajtanám, hogy hivatali levelezésemet akadálytalanul folytathassam*”.⁶⁹ Így került tehát sor arra, hogy a püspök az osztrákok irányította várban érje meg az ostromállapot kihirdetését. Az Erdélyi Főkormányzéknek október 12-én, még a nyílt szakítás előtt írt levelében már rámutat, hogy ellenforradalmi készülődések vannak.

61 Találkozó Golescu jellemzése, aki 1849. április 27-én írt levelében Párizsból Ghicának Konstantinápolyba a következőket írja: Puchner „*mint bábokkal játszott a szegény oláhokkal*.” – Kosáry Domokos, *Magyarország é a nemzetközi politika 1848-1849-ben*, Budapest 1999 (Kosáry 1999), 198.

62 Hitchins, Keith, *Románii 1774-1866*, București 1998, 319.

63 Egyed 1998, 135.

64 Kosáry 1999, 168.

65 Egyed Ákos, *A polgárháború előzményeiről. Urban alezredes Bécs politikájának végrehajtója*, In: Korunk, 3. évfolyam, IX/2. 1998. február, 34–36

66 Egyed Ákos, *A székelyek az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban*, In: Takács Péter (szerk.), *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*, Debrecen 1998, 232.

67 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 1299/1848. – Kolozsvár, 1848. október 19.: *Pakó János levele Kovács Miklós püspöknek*.

68 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 1280/1848. – Gyulafehérvár, 1848. Mindszent hó 21.: *Kovács Miklós püspök levele Mikó Imre királyi főkormányzék elnöknek*.

69 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 1299/1848. – Gyulafehérvár, 1848. október 27.: *Kovács Miklós püspök levele Keserű Mózes kanonoknak*.

„Nagyméltóságú báró Puchner Antal erdélyi főhadikormányzó úr által, folyó hó 6-ról 1184/9 számmal s másolatban A betű alatt tisztelettel ide mellékelt levelében arra szólítottam fel, miszerint a fejérvári várban a szokottnál nagyobb számmal létező katonaság használatára, tekintve a jelen idők rendkívüliségét, az itteni seminariumot engedném át”. Az ügyben válaszolt már Puchner Antalnak, de szükségesnek tartja, hogy a Főkormányzókat is értesítse, akárcsak a káptalant is, s véleményüket kikérje.

Puchner október 21-i levelében a román légiókhoz fordult, kifejezve, hogy azoknak a császári csapatokkal összhangban kell tevékenykedniük.⁷⁰ Ezen a napon Avram Iancu három nagy táborba gyűjtötte össze embereit. A topánfalviakat Nicolae Corcheș vezette a bisztraiakat Alexandru Bistran, a bucsiumiakat Dimitrie Popoviciu.⁷¹ Párhuzamosan mozgósított Zarándban Buteanu, és Zalatna környékén Dobra. Tömegesen jelentkeztek önkénteseknek a parasztok. Ezekből az önkéntesekből paraszti felkelő csapatok alakultak ki. Légiókká alakították őket, fegyverzetüket Puchner biztosította. A parancsokat Urban alezredestől kapták, s a román felkelők teljesítették is azokat.⁷²

A nyár folyamán elkezdett bujtogatások, majd pedig az őszi konfliktusok – elsősorban Alsó-Fehér és Zaránd vármegyében, de ugyanakkor Torda, Hunyad, Küküllő megye, Aranyosszék és a Mezőség térségében is, ahol a román népfelkelők a magyarokat támadják – a magyar haderő fokozott szervezéséhez vezetett.

A leghuzamosabb válságra az Érchegységben került sor. Az esperesi kerületek közül a legtöbbet az itteni, a bányavidéki kerület szenvedett. Az 1848-as sematizmus még 20 plébániát sorolhat fel, a bekövetkező események miatt ezek számát a püspökség kénytelen volt felére csökkenteni – elsősorban a hívek létszámának felére csökkenése miatt –, amint ez az 1882-es sematizmus adataiból is kiderül.⁷³ Ugyanakkor tekintve e kerület földrajzi elszigeteltségét is, az itt bekövetkezett lefegyverzések történetét külön egységként kell kezelnünk, ezért bemutatásunkban is ennek megfelelően járunk el. A bekövetkező konfliktusok gyászos sorozata súlyos következményekkel járt. A magyar nemzetőrség lefegyverzése során igyekeztek a térség helységeit, egyházközségeit az egymással való kapcsolattartástól is elzárni. Erről, vagyis a közlekedési nehézségekről egy sor jelentés tanúskodik.⁷⁴ A nemzetőrség lefegyverzésekor a foglyul ejtettekért a civil lakosság is az egyházmegyes püspökhöz, Kovács Miklóshoz fordul közbenjárásért.⁷⁵ Nem érzékelték, hogy ebben a viharos helyzetben a püspök szerepét a

70 Puchner Antal levele a román békebizottságnak, Nagyszeben, 1948. Október 21. In Szilágyi N. Zsuzsa (szerk.), „*hírünk, nevünk virágozni fog*” 1848-1849. A forradalom és szabadságharc dokumentumaiból. Bukarest-Kolozsvár 1998, 192.

71 Dragomir 1989, 191.

72 Ciurileanu 1988, 215–217.

73 1848-ban még 10.684 lelket számlál a bányavidéki esperesi kerület, 1882-ben 5.540-et. – Schem. 1848. 13–30.; *Schematismus venerabilis Cleri diocesis Transsylvaniensis - editus pro anno A Christo Nato MDCCCLXXXII*. Albae-Carolinae 1882 (Schem. 1882), 26–33.

74 Ld. például Bogos János oláhláposbányai plébános jelentését: „*A vidéki föl lázított román ajkú lakosság a Máramaros hegyaljai bánya helységeket a szomszéd falukkali minden közlekedéstől már több napok óta teljesen elzárva tartja*”. – GYÉFKL PI. – 389.d. 10.cs. 1333/1848. – Oláhláposbánya, 1848. október 28.: Bogos János plébános levele Kovács Miklós püspökhöz.; Ugyancsak erre hivatkozik Kolosi Antal segédlelkész, aki Kolozsvárról való Szebenbe helyezésekor nem indul el új állomáshelyére: „*Tekintvén a jelen idő viharait, és helyek vészteljes körülményeit, látván Bardocz János barátom szavaiból az előbb olly biztos utak most kegyetlen rablók, és magyar vért szomjuzó gyilkosok általi elfoglalását, hol a gyors kocsik is megállítatnak, és fölfordítatnak*” – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1309/1848. – Kolozsvár, 1848. október 22.: *Kolosi Antal volt kolozsvári segédlelkész kérése Kovács Miklós püspökhöz* (Fehérváron október 25-én iktatva).

75 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1311/1848. – Torda, 1848. október 23.: *Betegh Gábor levele Kovács Miklós püspöknek*. Levelében a püspök közbenjárását kéri testvére szabadulásáért, akit és „*még 22 ugyan szengyeli nemes ember csúfosan elfogattak és Balázsfalvára vitettek... Ők Szengyelbe a Radák udvarba szorultak volt. Az*

konfliktusok rendezésében nem igényelte, s nem is fogadta el a katonai kormányzás és a fellázadt lakosság. Az események során a bányavidéki esperesi kerület központjában, Abrudbányán október 24-én került sor a nemzetőrség lefegyverzésére.⁷⁶ Kovács József október 26-án kelt levele beszámol az egyházmegye vezetőjének erről az akcióról: „*Jánk és Buttyán iszonyú pórnépet össze gyűjtött Topánfalvára*”. Abrudbányáról küldöttséget megy hozzájuk, kérve, hogy a várost kíméljék meg. A 22-én délben visszajött küldöttség magával hozta a román csapatok feltételeit. Itt kérték, hogy a nemzetőrség és a polgárság tegye le a fegyvert, nyilvánítsa ki hűségét Ferdinánd iránt, s ennek jeléül a fekete sárga zászlót tüzze ki.⁷⁷ Hasonlóan szerepelt még a feltételek közt, hogy a szerintük politikai bűnösöket nekik adják ki, hogy ügyüket megvizsgálják, illetve őket megbüntessék. Abrudbánya vezetősége a feltételeket elfogadta, a fegyvereket letette, azokat „*Boer birtokoshoz össze gyűjtötték*”. Ennek ellenére a románok „*24^{én} délután két órakor Abrudfalvára*⁷⁸ *bejövének lantsa, fésze, kasza, vasvilla, puska, pisztollyal felfegyverkezve. S ugyan akkor a szegeken is rémisztő oláhság vonula be, a várost egészen bekeríté, s folytonos kiabálás s lödőzés kétségbe ejtő félelembe tarta a város lakóit... minden szegletet, minden helyet... szigorúan megmotatták... s most tapasztalom, amit hinni nem akartam, hogy Buttyán és Jánk az udvarnak megbízottjai...*”⁷⁹ A katolikus plébánia feldúlására is sor került, elrejtett fegyvereket keresve. A plébános részletekbe menően számol be a történekről. Mintegy 150 fegyveres jelent meg nála, kérve a fegyverek kiadását, arra hivatkozva, hogy „*tudva van, miszerint nekem számos tulajdon fegyvereim van... volt aki szembe merte hazudni, hogy a házam falát különbféle drága fegyverekkel megrakva száma nélkül látta, s engem hogy még sétálásban is fegyveresen jártam, a templom kreptájában pedig több 300 fegyvernél van elrejtve*”. Kovács József esperes hiába próbálta bizonygatni, hogy ez csupán alaptalan híresztelés, a fegyveresek módszeresen átkutattak mindent. „*Az udvaromon a porondot félre húzva, a flástert is bontani kezdték, a templomon némű javítást tettem vala vakoltatván némely helyeken azt is leverték, gondolván, hogy oda rejtettem; árnyékszék, ganyé dombot, házom, templom, torony, pinczét több rendben*”. A templomba is folytatni akarták a kutatást, erre viszont nem került sor. Kovács József a vallásos tiszteletet felhasználva kereszttel állta el útjukat, aminek hatása nem is maradt el. Csak néhányan léptek be a templomba, kalapjukat levéve, „*s azok is vallásos tekintettel*”. A helyzet teremtette légkört kihasználva az esperes, beszámolója szerint rövid beszédet is tartott nekik, miközben körbevezette őket a templomban. „*Ezeknek tartva a feszületet mondék: itten a Jézus feszítve, s ki mer a római vitézzel lántsát ütni oldalába. Az oltárhoz vezetvén mondék: Itten naponként áldozatot mutatok! melyik merészeli kezét fértetetni? vagy sorsot vetni a szent köntös és edényekre. Az után a keresztküthöz jutván mondok: itten a keresztségben minyájon testvérekké leszünk. Fiai egy mennyei szent Atyának. Jertek tehát förtőztessetek gyilkos kezeteiket oldalába s véribe. Erre mind elfogulva s keves idő múlva kimenvén*”. A templom így elkerülte a feldúlást, ahogy az abrudbányai vérengzések is

egyezkedés útján, hogy őket elbocsássák 20 darab fegyverüket átadták az oláhoknak, de a hitetlenek nem állottak szavuknak...”

76 Szilágyi 1898. 135.

77 A fekete–sárga császári, illetve a piros–fehér–zöld nemzeti színek kapcsán több konfliktus is előfordult, az Érchegység mellett, elsősorban a szász vidéken. Brassóban például néhány szász megveri a plébánost, aki a nemzeti színeket ki merte tenni. Az ő esetében a püspök vállalta a közvetítést a katonai parancsnokságnál, hogy a plébánost ne kelljen elmozdítani. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1402/1848. – Gyulafehérvár, 1848.

Karácsony hó 20.: *Lönhárt Ferenc püspöki szertartó levele Kovács Antal brassói plébánoshoz.*; A függetlenségi Nyilatkozat elfogadása után azokat, kik ezt nem üdvözölték feltétlen lelkesedéssel, *feketesárgá*-nak csúfolták. – OSZK – Kézirattár, Fond Oct.H. 444 – Horváth Mihály. Jegyzetek 1848–1849-ből.

78 „Abrudfalva falu összeér Abrudbánya várossal.” – Benkő József, *Transsilvania Specialis*. I. köt. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1999, 202.

79 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1338/1848: Kovács József levele Kovács Miklós erdélyi püspöknek, Abrudbánya, 1848. Október 26.

egyelőre elmaradtak. Erre csak a következő év tavaszán kerül majd sor.⁸⁰ A kerületben azonban egymást követik a vérengzések, s sokan ide, Abrudbányára menekültek a dühöngők elől.⁸¹ A lelki életre az üldöztetés pozitív hatással volt.⁸²

1848 októberében Kovács Lajos esperes, abrudbányai plébános kiállása a plébánia és a város feldúlását meg tudta akadályozni. Nem volt ebben a „szerencsés” helyzetben Zalatna, ahol az indulatok ekkor nagyon elszabadultak. Ugyanis az októberi legvéresebb akcióra Zalatnán került sor. A lakosságnak (2500)⁸³ szinte fele katolikus, a filiákkal együtt 1200-at⁸⁴ kitevő katolikus közösségért Bodnár Lajos⁸⁵ plébános felelt. A forradalom híret egy kulturált, virágzó bányavárosban vették a többnyire jómódú zalatnai hívek. A nemzetiségi hovatartozás a város lakosai közt nem jelentett szembenállást, a zalatnai gimnáziumban (Regium Gymnasium Zalathense) a diákok 24,7% román anyanyelvű volt.⁸⁶ A többi plébániához hasonlóan, petíciót küldenek innen is az egyház jogait kérve.⁸⁷ A templom javítás alatt állt, s ezért egy ideig az iskolai teremben tartanak szentmisét.⁸⁸ Anyagi gondok egyelőre még nem voltak.⁸⁹ A fizetéselvonás azonban itt is félelmet váltott ki az érintettek közt, „*mivelhogy a be álló télre jelenleg kelletik magunkat a szükségességekkel ellátni*”.⁹⁰

A lakosság körében áprilisban bomladozásnak indult a jó viszony, és az uszítások elhozták Zalatna gyásznapját. Egy korabeli visszaemlékezés szerint szeptember közepén már olyan hírek terjengtek, hogy Zalatnát meg akarja rohanni a parasztság. A hegyekből lecsalt románság révén Zalatna történelmének legtragikusabb napja következett be. Október 22-én több ezer román gyülekezett Zalatna körül, s fegyverletételt követelő küldöttséget menesztenek Nemegyei János adminisztrátorhoz. Nemegyei nem tudhatott Puchnernek október 21-én kelt rendeletéről, amellyel a nemzetőrösek lefegyverzését parancsolta meg. Nem is tesz eleget a

80 „*Hogy Abrudbányán és Verespatakon a tél folyamán és a tavasz kezdetén vérengzések nem fordultak elő, az Janku és Buttyán János praefectek emberies érzületének tulajdonítható... Sőt... Janku és Buttyán részben már az 1849-ik év tavaszán szakított a magyarokat vakon gyűlölő párttal.*” – Szilágyi 1898, 305.

81 „*Mert az én híveim számok igenis nagyon megszorodott, mivel az Zalatnáról menekültek nagy számmal itten telepedtek meg, úgy szintén Topánfalváról is.*” – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1408/1848. – Kovács József abrudbányai esperes levele a püspökhöz, 1848. December 20.; „*Az Abrudbányaiak nagyon osztoznak a nyomorultak sorsában a foglyokat magokhoz vették...*” – GYÉFKL PI. – 394.d. 16.cs. 52/1849. – Kovács József jelentése főpásztorának, Abrudbánya, 1849. Február 13.

82 „*Lelki örömmel mondom: hogy soha nagyobb vallásos buzgóságot kifejlődni mint most híveimben sőt egész városnépében nem tapasztaltam – otoljába értik hogy nincs segedelem csakis az Istentől.*” – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1408/1848. – Kovács József levele a püspökhöz, Abrudbánya, 1848. December 20.

83 Sávai János, *Jaj Ariélnék! Zalatna, 1848. Október 23. Reinbold-hagyaték*, Szeged 1999 (S.J.Ariél), 62.

84 Zalatna 1170, Csib 8, Galatz 3, Keszvoja educillum 4, Petrosan 4, Vultur és Vulkoj 10. – Schem. 1848. 28.

85 1833-tól plébános Zalatnán. – Beke Antal: *Az erdélyi egyházmegyei papnövelde történeti vázlatja*. Károly–Fehérvár, pk-i nyomda, 1870, 121.

86 Câmpeanu, Remus, *Intelectualitatea română din transilvania în veacul al XVII*, Cluj 1999, 193.

87 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Bodnár Lajos felterjesztése a püspökhöz*, Zalatna, 1848. Május 23.

88 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 960/1848. – *Bodnár Lajos levele a püspökhöz*, Zalatna, 1848. Július 15.

89 Kovács Lajost, a költészet és szónoklat tanárát Lemhénybe helyezik, aki útiköltséget kér elindulása előtt, de ezt püspöke megtagadja, mert máshol sokkal nagyobb a szükség, mint a jól jövedelmező zalatnai plébánián. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1233/1848. – Kovács Lajos és a püspök levélváltása, Zalatna, 1848. Október 13. illetve Gyulafehérvár, 1848. Október 14.; A helyébe 1848. október 7-én kinevezett Nagy Lajos az események miatt nem érkezett meg Zalatnára. – GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 127/1849. – A miniszteri tanácsos és biztos Debreczeni Márton levele Kedves István püspök helyettesnek, Kolozsvár, 1849. Június 5.; Zalatna pusztulásakor Kovács Lajos még Zalatnán van. Bujkálásának köszönhetően megmenekül, egy csoporttal eljut Abrudbányára, majd visszatér egy szekérrel Zalatnára. Bodnár ekkor még Zalatnán van, tehát Kovács Lajos visszatérése október utolsó, esetleg november első napjaira tehető – KUL 1848/9 – *Mikó Samuel emlékirata Zalatna és Abrudbánya 1849-évi pusztulásáról*. Átélté és leírta Bölöni Mikó Sámuel. Az eredetiből lemásolta Benczidő Gergely; Az emlékirat nyomtatásban is megjelent: Bölöni Mikó Samu, *Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben* (egykorú kéziratából leírta és előszóval ellátta Marjalaki Kiss Lajos), Miskolc [é. n.] (Bölöni). 39.

90 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1292/1848. – Bodnár Lajos levele a püspöknek, Zalatna, 1848. Október 17.

román küldöttek követeléseinek. Másnap a román felkelők bevonultak a városba, annak ellenére, hogy Avram Iancu parancsa alapján a várost csak körül kellett volna venni, de bántódása nem eshetett senkinek. Petru Dobra azonban magához ragadta a kezdeményezést. Nemegyei közös városvédelmet ajánlott, amelyet Dobra nem fogadott el és bevonult Zalatnára 6000 ember kíséretében. A fenyegetés kényszerítő körülményei miatt Nemegyei alkudozni kezdett. Az alkudozás tárgya a fegyverletétel, a személyi vagyon sérthetlensége és a fegyveres nép kivonulása. Végül a tárgyalások eredményeként egy vegyes bizottságot alakítottak meg. Eldöntik, hogy 12 nemzetőr és 12 román felkelő marad csak fegyverben. Délben lövés dördült. Tisztázatlan, hogy magyar vagy román fegyverből. Mindenesetre a harangokat félreverték. Dobra parancsának megfelelően erre a jelre kellett elkezdni a gyűjtogatást. A város több mint felét felgyújtották templomaival együtt. A menekülő lakosság nagy része Gyulafehérvár felé indult, egy része ottmaradt a városban, más része az erdőben bujkált. A Gyulafehérvár felé menekülők, miután Petrosánban lefegyverzik őket a román felkelők, végül eljutnak Preszákára, amely Zalatnától két órányi járásra van. Itt töltötték az éjszakát. Hajnalban, amikor indulni akartak tovább, sor került legyilkolásukra.⁹¹

Az ekkori eseményeknek az irodalma meglehetősen terjedelmes és részletes.⁹² A múlt századi leírások néhány esetben eltéréseket is tartalmaznak ezért fontos nyomon követni az eredeti információk sorsát. A preszákai⁹³ névtelen tudósítótól⁹⁴ vette át Reinbold Ignác zalatnai bányorvos az adatait, s egészítette ki saját élményeivel, s az események után a helyszínre kiküldött vizsgálóbírószám adataival teljesítette ki végül naplóját.⁹⁵ Johann Nahlik katonai ügyész 1850-ben kezdte a vizsgálódást a helyszínen, jelentése részletes, de a megbízottjai eltusolták eredményeit. Az ő eredményeit közli 1861-ben Kövári László, s szintén ezeket az adatokat használta fel Jancsó Benedek is. László Elek Gyulafehérváron írta naplóját, a városon kívül történt eseményekről mások elbeszélése folytán értesülhet.⁹⁶ A preszákai tudósító Gyulafehérvárra menekült⁹⁷, s ez biztosítja László Eleknek a Preszákára vonatkozó adatainak hitelességét. Szilágyi Farkas az elérhető információk alapján – amelyeknek eredete néha nem egyértelmű – írja meg monográfiáját. Kovács Gyárfás⁹⁸ „*kiváló műveltségű, nagy tehetségű vas szorgalmú deésaknai r.k. fiatal lelkész egy vastag kötetben megírja a bányavidéki r.k. esperes plébániáinak történetét*”⁹⁹ – de csak kevés esetben lehet tudni, hogy honnan informálódott.¹⁰⁰ A püspökségre beérkező jelentések hitelességét kompromittálja az, hogy érvelés részei, így néha túlzásokat is tartalmaznak.¹⁰¹

91 Vö. Reinbold Ignác naplója és Johann Nahlik katonai ügyész jelentése. Lásd. S.J.ARIÉL, 51–53. és 66.

92 S.J.Ariél ; László Elek, *Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt*, Sajtó alá rendezte Sávai János. Szeged 1998 (László 1848/49.); Szilágyi 1898.; Schem. 1882.; Kovács Gyárfás, *A bányavidéki róm. kath. esperesi kerület plébániáinak története*. Szamosújvár 1895 (Kovács 1895.); *Történelmi lapok 1896. január 15 – február 1.*; Kövári 1961; Jancsó 1899; s még sok e századi tanulmány, amelyek információikat többnyire e forrásokból merítették.

93 Preszákán gyilkolták le a Zalatnáról elmenekült, s hozzájuk csatlakozott emberek nagy részét.

94 Kitérőül Reinboldnak nem sikerül közelebbit is megtudnia. –S.J.ARIÉL, 57.

95 „*Az oláh nép gyászos és szörnyűséges pusztítása Zalatnán, Erdély fő bányavárosában, amely 1848. október 22-én kezdődik*” – címet adva e naplónak.

96 László 1848/49, 214.

97 S.J.ARIÉL, 57.

98 E munkából kivonatossan ismerteti a *Történelmi lapok 1896. január 15 – február 1.* száma az 1848–49-re vonatkozó adatokat.

99 *Történelmi lapok 1896. Január 15 – Február 1.* 22.

100 Írása neki nem hivatalos egyházi jelentés, hanem csak egyháztörténelmi tanulmány.

101 Például a verespataki részleges pusztulásról Bodnár így tudósít: „*Május 10-én Abrudbánya és Verespatak hamvadott el.*” – GYÉFKL PI. – 394.d. 16.cs. 262/1849. – Bodnár levele a püspökhöz, Zalatna, 1849.

Augusztus 30.

Bodnár Lajos plébános október 27-én írja első jelentését, de nem tér ki a részletekre.¹⁰² Helyzete kilátástalanságára való hivatkozással állomáshelyének elhagyását tervezi, s ezért kéri is a püspököt, hogy „*méltóztasson a várbeli Commandánstul egynehány katonát küldeni, ki engem cselédemmel átkísérjen Fejérvárra*”. Erre viszont nem kerülhetett sor. November 1-én újabb levéllel fordul főpásztorához, melyben jelzi, hogy „*Kovács és Szabó urak Abrudbányára menekültek*”, ő viszont még kitart plébániáján.¹⁰³ Következő leveléből megtudjuk azonban, hogy már csak kevés ideig. November 28-án, miután Szebenbe menekült, részletesebb jelentést küld ugyanis. A menekülésre, bevállása szerint a növekvő magyar-ellenesség készítette. Október 23-a után csak egy hétig bírta Zalatnán, ahol leégett és ki lett rabolva a templom és a plébánia is. A tél közeledte miatt a legsürgősebbnek a templom befedését látja, még ha csak ideiglenes deszkafedélzettel is. Az átélt események arra készítették ugyanakkor, hogy elhelyezését kérje Zalatnáról; s ismerte az ottani állapotokat, a maga helyébe egy „*német nevű, oláhul jól beszélő egyént*” ajánl. Ezt a kérését többször is megismételte.¹⁰⁴ Ez is jelzi, hogy egyértelműen nemzetisége, nem pedig vallása miatt volt része üldöztetésben. Pedig a vallási megosztottság is tény volt, de a bujtogatók nem ezt használták ki.¹⁰⁵

Béldi Györgytől a püspök kért a templom renoválásához pénzbeli támogatást s Bodnár számára lakást.¹⁰⁶ Béldi György jobbnak látja azonban, hogy az életben maradt Bodnárt és Szabó Jánost¹⁰⁷ helyezték máshova, s tekintve Zalatna helyzetét és a megfogyatkozott hívek számát, oda egy mérsékeltébb fizetéssel díjazandó káplánt, vagy esetleg szerzetes atyát küldjenek.¹⁰⁸ A püspök Kovács József esperes segítségét kéri, hogy pontosabb információkat szerezhesen Zalatnáról¹⁰⁹ „*hol eddig fele számmal voltak papok, a megmaradt hívek zokogva*

102 „*Oly írtoztató állapotban vagyok, leírni nem tudom: mindenünk oda égett, elraboltatott, életünk veszedelemben van, templomunk leégett.*” – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1310/1848: Zalatna, 1848. Október 27.: Bodnár Lajos zalatnai plébános levele Kovács Miklós püspöknek.

103 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1310/1848. – Zalatna, 1848. november 1.: *Bodnár Lajos zalatnai plébános levele Kovács Miklós püspöknek*

104 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 61/1849. – Bodnár Lajos levele a püspökhöz, Zalatna, 1849. Február 27.; GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1413/1848. – Bodnár Lajos levele a püspökhöz, Szeben, 1848. December 20.; GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 58/1849. – Másolat 374/1849. – Bodnár Lajos levele a Kincstárhoz, Nagyszeben, 1849. Február 9.; GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1377/1848. – Bodnár Lajos levele a püspökhöz, Szeben, 1848. November 28.: „*de midőn napon (...) kelletem hallanom a magyar ellen növekedő ellenszenvet, életemet biztosítandó, eltávoztam, mert mit tehetek róla, hogy magyarnak születtem.*”

105 Két esetben találtunk a levéltári iratok közt erre is utalót, de mindkét jelentést a félelem és átélt tragédia diktálta, így nem biztos, hogy katolikus elleni akció is előfordult – mint vallásüldözés: GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 61/1849. – Bodnár Lajos levele a püspökhöz, Zalatna, 1849. Február 27.: „*a fennmaradt katolikusok iránt való gyűlölt[ség] növekedése*”. Később azonban már csak ezt írja: „*Én áldozatja vagyok nem hivatalomnak, hanem nemzetiségemnek.*” Hasonlóan fogalmaz a verespataki pap is: „*napontai fenyegetés, hogy most a pápistákon a sor a kiirtásra*” – GYÉFKL PI. – 395.d. 37.cs. 77/1849. – Verespatak, 1849 július 1.: *Thót István verespataki plébános jelentése Kovács Miklós püspöknek*

106 A püspök a nehéz helyzetben kitartást kíván papjaitól, s Bodnár se kivétel. Felszólította, hogy térjen vissza ő maga Zalatnára. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1377/1848. – Bodnár jelentése a püspöknek, illetve a püspök levele Béldi Györgyhez, Nagyszeben, 1848. November 28. illetve Gyulafehérvár, 1848. December 11.

107 Gimnáziumi tanár 1846-tól. – Kovács 1895, 148.; Szabó Jánost már korábban máshova szándékozták helyezni. 1848 nyarán a zalatnai hívek tiltakoztak ez ellen. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 876/1848. – 66 katolikus tiltakozó levele Szabó János elhelyezése ellen, Zalatna, 1848. Június 7.; A püspök az 1393 sz. rendeletével december 12-én Szabó Jánost Kolozsvárra helyezte. – GYÉFKL PI. – 393.d. 4.cs. 16/1849. – A püspök levele a Kincstári Tanácsához, Gyulafehérvár, 1849. Január 8.; Bodnárnak rosszul esik, hogy csak Szabó volt ily szerencsés, s ő pedig nem. Felháborodásában, a püspöknek a szemére veti, hogy pont azzal gyakorolt ily kegyet, akinek fellengzős beszéde ingerelte a románokat Zalatnán a katolikus papság ellen („*ha magyar nem volnék, szégyellnék élni*” – jelentette ki Bodnár szerint Szabó János). – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1395/1848. – Bodnár Lajos levele a püspöknek, Nagyszeben, 1848. December 11.

108 GYÉFKL PI. – 389.d. 8.cs. 1414/1848: Béldi György levele a püspökhöz, Nagyszeben, 1848. December 9.

109 A fennakadt közlekedés miatt erre csak később fog sor kerülni. – GYÉFKL PI. – 391.d. 30.cs. 1392/1848. – A püspök és Kovács esperes levélváltása, Gyulafehérvár, 1848. November 26. illetve Abrudbánya, 1848.

panaszolják, hogy az vallás egyetlen isteni vigasztalástól is meg vannak fosztva”.¹¹⁰ Csak miután Kovács József részletes tájékoztatását megkapja szándékszik sürgetni a Kincstárt.¹¹¹ Kovács József leveléből megtudja, hogy ugyan ő még nem volt lemenve Zalatnára de azért néhány lényeges információval szolgálhat: Szerint Bodnár Lajost fel kell szólítani, hogy adjon számot amiért főpásztori engedély nélkül elhagyta a híveit (itt az esperes a jó pásztor parabolára hivatkozik). Tudatja, hogy a Henne kápolna teljesen épen maradt, ahol misézni tehát lehet. A szükséges kellékek is megvannak ehhez. Ő maga csak kelyhet kellett kölcsönözzen, egyéb megvolt. Előkerült a nagy cibórium is. Utal arra, hogy az elrablott tárgyak közül sok került elő Lukáts kereskedőnél, s „remelleni lehet! miszerint a kinyomozó bizottmány még többeket fog kézre keríteni, főképp ha a zalatnai dis unitus papot jó moddal megkerik”. A lakás gond se veszélyes, mert a költészet tanár háza kis költséggel lakhatóvá tehető. Ez ugyanis bolthajtásos lakás, amely csak kívülről sérült, belül semmi baja. Kéri, hogy a püspök parancsoljon rá Bodnára, hogy térjen vissza, vagy ha Bodnár félne visszajönni, akkor a püspök valakit nevezzen ki adminisztrátornak a plébániára. A Kincstár a kiadásainak csökkentése miatt ugyanis mindenképp káplánsággá akarta alakítani Zalatnát, ezért a püspök december 25-én újra felszólítja az esperest, hogy ne halogassa a Zalatnára való menést, mert sürgősen nagyon pontos információk kellenek neki a megmaradt hívek számáról, arról, hogy az elmenekültek vissza térnek-e majd tavasszal Zalatnára, s melyek azok az okok, amelyek Zalatna káplánsággá alakítása ellen szólnak.¹¹² Béldi György 1849. január 12-i levelében a Kincstár anyagi gondjaira hivatkozva újra kéri Zalatna káplánsággá alakítását.¹¹³ Újra felszólítja tehát a püspök az esperest, hogy azonnal menjen le Zalatnára szétnézni.¹¹⁴ Január 19-én végül elküldte az esperes a jelentést. Személyesen nem tudott lemenni ugyan, de megbízható emberek¹¹⁵ révén pontos információkat szerzett be. Ezek tudósítása szerint 555 katolikus van Zalatnán.¹¹⁶ Az 1200 katolikusból 447-en vannak ekkor elmenekülve, a meghaltak és elveszettek száma 198-ra megy. Ezek neveit mellékli is a püspöknek. E lista 248 halottat illetve elvesztődöttet tartalmaz, a

December 7.; Román Antal zalatnai lelkész és tanár haláláról is Kovács esperes jelentéséből értesül csak a püspök. – GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 1358/1848. – Kovács József jelentése püspöknek, Abrudbánya, 1848. November 15.; Haláláról tudósít az 1849. januárjában megküldött jelentése is Kovács Józsefnek. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 29/1849; Marton József, Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig, Budapest 1993 (M.J). 224–227.; Kovács Gyárfás, *Karcolatok egyházmegyénk 1848/49-es évi történetéből*. In. Közmuvelődés, 1902. (K.Gy).; Szirmai Béla, *Az erdélyi püspökség püspökeinek és papjainak névsora a hitújítás utáni kortól (1556-tól). Kézirat*. Apud: Sávai János, *Zsinat és forradalom - Erdély, 1848/49*, Szeged 1999 (Sz.B). 698.; Léstyán Ferenc, *Az erdélyi római katolikus papság az 1848-49. évi forradalom és szabadságharcban*, In. Pál Antal-Sándor (szerk.), *A maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok. II. Marosvásárhely 2001. (L.F). 134.

110 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 1391/1848. – *Kovács József jelentése a püspöknek*, Abrudbánya, 1848. december 4.

111 Ugyanakkor azt is kilátásba helyezi, hogy ha Bodnár az engedelmisséget megtagadva nem tér vissza Zalatnára, akkor sem fogja pap nélkül hagyni e plébániát (ez a válasza Kovács József december 7-ei levelére, amelyben kéri, hogy vagy Bodnárt szólítsa fel a püspök visszatérésre, vagy mást helyezzen a helyébe) – GYÉFKL PI. – 391.d. 30.cs. 1392/1848. – A püspök levele Kovács Józsefnek, Gyulafehérvár, 1848. December 12.

112 GYÉFKL PI. – 391.d. 30.cs. 1412/1848– A püspök levele Kovács Józsefnek, Gyulafehérvár, 1848. December 25.

113 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 36/1849– Béldi György levele a püspöknek, Nagyszeben, 1849. Január 12.

114 GYÉFKL PI. – 395.d. 37.cs. 6/1849. – Kovács József és a püspök levélváltása, Abrudbánya, 1848. December 28. illetve Gyulafehérvár, 1849. Január 8.

115 Lukáts Lukács gazdag zalatnai polgár (nála találtak menedéket a Zalatnán maradt „nem románok” – „nagy számban” – s az ő lánya, Lukács Róza erélyes fellépése is életmentő védelmet nyújtott az életben maradtoknak. –S.J.ARIÉL, 75.; Szilágyi 1898, 157.; a zalatnai görög katolikus plébánost, több zalatnai aranyváltó ellenőroket.

116 Ezt a számot jelenti Kálmán Ábrahám is, amikor kéri Zalatnára helyezését, február 26-ai levelében. Akkor Bodnár még nem volt visszatérve oda. – GYÉFKL PI. – 393.d. csoporton kívül, 60/1849. – Kálmán Ábrahám elhelyezési kérelme a püspökhöz, Boica, 1849. Február 26.

katolikus áldozatok mellett feltüntetve a 43 református, 6 unitárius és 1 görög katolikus vallású halottat is.

Ez a lista részletes információkat tartalmaz a megölt emberekről, akiket név szerint sorol fel. Ugyanakkor a többi tudósítás ismeretében hitelesnek is tekinthető.¹¹⁷ A Reinbold hagyaték listái (Reinbold és Nahlik-féle listák) által felsorolt nevekkel szerencsésen kiegészítik egymást.¹¹⁸ László Elek szerint mintegy 300-an pusztultak el Preszákánál, s ezeket az ottani bíró, Teodor Stanila temetette el. A preszákai 300 halott a Kovács József által elküldött listában felsorolt áldozatok kevesebb számával nem ellentmondás, mert a Preszákán „*elpusztultak között... sok külső cselédség és egyéb idegenek is voltak található*” – olvashatjuk Nahlik jelentésében. Nahlik azonban pontosít: a 300 halott eltemetése után a bíró abbahagyta a számolást¹¹⁹ – e részletről nem tud László Elek – s a megmentettek csekély számára való tekintettel teszi Nahlik a meggyilkoltak számát mintegy 600-ra. Szilágyi monográfiájában már 800 halottat említ.¹²⁰ Ezeket a számokat vette át a későbbi összes tanulmány, és ezeket már mind zalatnai halottnak tartották. Kovács Gyárfás – Recker későbbi zalatnai plébánosra hivatkozva – 700 megölt katolikust említ. De a Zalatnán megmaradt 555 katolikus tényéből nem lett volna szabad arra következtetni, hogy a többi mind megölték. A számok másról árulkodnak: Zalatnán is maradtak (pl. Lukáts Lukács házában); a preszákai tudósítóval megmenekült még 22 sebesült nő és gyermek¹²¹; a metesdi papnál mintegy 100 ember talál menedéket¹²², akiket több kisebb csoportban Gyulafehérvárra küld.¹²³ Még egy 30 fős csoport jutott el később ugyanahhoz a metesdi lelkészhez (Juon Ursához). Ez alapján írja Szilágyi Farkas: „150 magyar maradt életben azok közül, akik Zalatnáról útra keltek”¹²⁴ – de a megmenekültek még többen voltak: „a Zalathnáról menekültek nagy számmal itten telepedtek meg” (vagyis Abrudbányán).¹²⁵ Maga Avram Iancu biztosította több zalatnai polgárnak is az Abrudbányára való menekülés lehetőségét.¹²⁶ Reinbold Ignác Nagyágra menekült (ő innen Oravicára ment tovább)¹²⁷, s valószínűleg nem egyedül. 120-ad magával menekül meg Szabó János ev. ref. Lelkész.¹²⁸ „Sok zalatnai, anélkül, hogy a Petrosánba és tovább lefele vezető menethez csatlakozott volna, mindenfelé az erdőbe menekült”.¹²⁹ Bölöni Mikó Samu Schweller zalatnai polgár családjával együtt ezt tette például. Kerczó Ștefan román lakos segített nekik. A menekültek csoportosultak. Az egyik csoport tagjai: „Cath. professor Kovács Lajos, Melczer judiciális expeditor valamint neje, leánya, anyósa, az öreg Müllerné és leánya, Müller József próbaházi tisz, Baternainé az

117 Béli György ugyan nem tartja hitelesnek, próbálja elutasolni, ahogy ez Nahlik jelentésével is történt: „...a 29 szám alatti becses irathoz csatolt lajstromban foglaltak közül, mellőzve azon körülményt, hogy ezen lajstrom illő hitelességgel nem bír...” – GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 58/1849. – Béli György levele a püspökhöz, Nagyszében, 1849. Február 16. Mellékelve csatolja Bodnárnak két levelét 58/1849. és 374/1849.

iktatószámokkal. A listában található nevek hitelességét alátámasztja a Reinbold és Nahlik féle listákban található nevek azonossága.

118 A listák összehasonlítása révén az esperes által elküldött névsort még mintegy száz személy nevével egészíthetjük ki. ld. Melléklet: GYÉFKL PI. – 395.d. 37.cs. 6/1849

119 S.J.ARIÉL, 72.

120 Szilágyi 1898, 400.

121 S.J.ARIÉL, 53.

122 Uo. 72.

123 Hermann 1996. 189.

124 Szilágyi 1898, 156.

125 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1408/1848. – jelenti Kovács József, Abrudbánya, 1848. December 20.

126 Raport al lui Avram Iancu către guvernatorul Transilvaniei, feldmareșalul-locotenent baron Ludovic de Wohlgemuth, privind lupta de apărare dusă de oastea țărănească română în timpul revoluției de la 1848–1849 din Transilvania. – Căzănișteanu, Constantin (szerk.), *Documente privind istoria militară a poporului român: ianuarie 1848- decembrie 1856*. București. 114–146.

127 S.J.ARIÉL, 22.

128 Jancsó 1899. 625.

129 S.J.ARIÉL, 76.

öreg, két kised leánykájával (unokáival), saját családom öt személyből egy nőcseléddel, Dihanics Hóni, egy zalatnai szücsmester Gergely József, Kovácsnak az inasa, egy gimnaziális tanuló, Melczerné és Baternainé cselédei” – emlékezik vissza Bölöni Mikó Sámuel szemtanú.¹³⁰ A zalatnai Bonk Mártonnál ugyanakkor sok gyermek volt megmentve – Petru Dobra állítása szerint.¹³¹

Kovács esperes optimista, szerinte az elmenekültek vissza fognak térni, s a zalatnai bánya majd idővel újabb lakosokat is fog vonzani; s így megint nagy létszámú lesz a város.¹³² A plébános fizetésének lejjebb szállítása ellenérveként azt is megemlíti, hogy a nehéz helyzetben nem a híveknek, hanem inkább a papnak kellene őket segíteni.¹³³ A püspök január 27-én e jelentés ismeretében újabb kérelemmel fordult Béli Györgyhöz, tiltakozva Zalatna káplánsággá való alakításának terve ellen. Béli február 16-án kelt levele rámutat, hogy sokan azzal a szándékkal távoztak el, hogy nem térnek vissza¹³⁴, s ha vissza is térnének, akkor sem lesznek annyian, mint 1847-ben, amikor is megnövelték a pap fizetését.¹³⁵

Az abrudbányai esperes e nehéz időkben vigasztalta saját híveit s járta az esperesi kerület plébániáit¹³⁶, s állandóan írta jelentéseit a püspöknek, tájékoztatva őt a helyzetről, nehézségekről, amelyek egyre nagyobbak lettek.¹³⁷ Alapállása a kitartás, nagyon bízott, hogy a sötét felhők hamar tovatűnnek, de később beigazolódott, hogy a helyzet csak egyre rosszabb lett.¹³⁸ 1849. február 13-i jelentésében már azt is pozitívnak tartja, hogy „a naponkint tornyosult veszélyek közt is ez óráig az Úr Isten különös kegyelméből életben vagyunk”.¹³⁹ A félelem már e bátor lelkipásztor lelkét is eltöltötte, első levele ez, amely végére e rövid megjegyzést írta oda: „ige igen félve”.

130 Bölöni, 11.

131 Uo. 31.

132 Optimizmusa nem igazolódott be, már mint ami a katolikus lakosság gyarapodására utalt. 1882-ben csak 682 katolikust említ a sematizmus. – Schem. 1882. 32.

133 GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 29/1849. – Kovács József jelentése a püspöknek, Abrudbánya, 1849. Január 19.

134 Bodnár kérelemmel fordult Bélihez is, s ebből kiderül, hogy ő nem akar visszatérni. – GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 58/1849. – Bodnár levele Béli Györgyhöz, Nagyszeben, 1849. Január 8. A visszatérés miatti félelme készíti arra, hogy enyhén túlzó jelentéseket írjon: „híveim nagyobb s miveltebb része... gyilkoltatva le.” – Bodnár levele Szebenből a püspöknek, 1848. December 20. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1413/1848; „kevés fennmaradott katolikusok” – Bodnár november 28-ai jelentése a püspöknek. – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1377/1848.

135 „Zalathán a kath. hívek nagyobb részt kiirtattak.” – állítja Béli még az 1848 december 9-én keltezett levelében (GYÉFKL PI. – 389.d. 8.cs. 1414/1848), s a 29/1849-es leiratról azt állítja, hogy nem hiteles – így bizonyítva, hogy elég Zalatnára egy káplánt, vagy mérsékelt fizetésű szerzetest helyezni. – GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 58/1849. – Másolat: 405 – Béli György levele a püspöknek. Bodnár ugyanis enged a püspöki parancsnak, s kész visszatérni Zalatnára, de csak akkor, ha anyagi feltételeket is biztosítanak. Lakást kér, a misézéshez meg: „viasz gyertya, borliszt... tömjén... s.a.t.” szükséges, hogy rendelkezésére álljon. Béli György tudja, hogy Bodnár kívánalmainak nem tehet eleget: „lehetetlen rangjához illő szálással is ellátni.” – Uo.

136 Egy idő után ez már egyre nehezebb: „szállásunkat bármely kevés időre elhagyni félelmetes.” – GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 29/1849. – Kovács József jelentése a püspöknek, Abrudbánya, 1849. Január 19.; GYÉFKL PI. – 390.d. 16.cs. 1408/1848. – Kovács József abrudbányai esperes levele a püspökhöz, 1848. December 20.

137 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 1358/1848. – Kovács József jelentése a püspöknek, Abrudbánya, 1848. November 18.; GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 1384/1848. – Kovács J. levele a püspöknek, Abrudbánya, 1848. December 6.; stb.

138 December 28-án elviszik a katonaságot („eppen most hallom, hogy... elvittek a katonaságot” – írja 1848. December 28-i levelében). – GYÉFKL PI. – 395.d. 37.cs. 6/1849. – Kovács J. Levele a püspökhöz, Abrudbánya, 1848. December 28.; A január harmadikai jelentésében ez olvasható: „fennmaradásunk bizonytalan.” – GYÉFKL PI. – 395.d. 27.cs. 5/1849. – Kovács J. levele a püspöknek, Abrudbánya, 1849. Január 3.

139 GYÉFKL PI. – 394.d. 16.cs. 52/1849. – Kovács József esperes levele a püspöknek, Abrudbánya, 1849. február 13.

A polgárháború konfliktusa úgy nézett ki, hogy 1849. tavaszán a megbékélési kísérletek révén megoldódik.¹⁴⁰ Sajnos a bekövetkezett események ezt nem tették lehetővé, ami a későbbiekben komoly egyházkormányzati gondokat is fog magával hozni. Abrudbánya számára az 1849-es év májusa nehéz megpróbáltatást jelentett. Ekkor Kovács József katolikus esperessel együtt megölték kb. 120 hívét is.¹⁴¹ Az ekkori vérengzésekkel volt kapcsolatos a közismert román-magyar megbékélési próbálkozás. Tavasszal a város nemzetőrsége követeket küldött Topánfalvára a román felkelőkhöz, s békekötésre került köztük sor.¹⁴² A felkelők részéről megvolt már a jó szándék a békülésre. Kossuth Dragoş küldte tárgyalni, aki született román létére a magyar szabadságharc lelkes híve volt. Szilágyi Farkas szerint „Janku nemcsak a fegyverszünet létrejöttét óhajtotta, hanem óhajtotta az erdélyi románok teljes kibékülését a magyarokkal.”¹⁴³ Bécsben már csalódott, hisz ott már márciusban úgy nyilatkoztak, hogy „külön román korona tartományról, nemzeti főnökről, azaz politikai és nemzeti egységről szó sem lehet”.¹⁴⁴ Viszont a bizalmatlanság befészkelte magát a lelkekbe.¹⁴⁵ Dragoş ugyan a magyar véleményt képviselve a román forradalmároknak a szemükre vetette, hogy nem veszik figyelembe a polgári átalakulást, s csak a nemzetiségre koncentrálnak¹⁴⁶, de az abrudbányai magyarok se hittek Dragoşnak.¹⁴⁷ Hatvani „hatvankodása”¹⁴⁸ pedig a románságban erősíti meg a gyanút, hogy a békekötés csak csel a magyarság részéről – s újra elszabadultak az indulatok.¹⁴⁹ Hatvani ugyanis bevonult katonáival Abrudbányára, s mindenkit fegyverátadásra szólított fel. Dragoş ugyan kéri, hogy ezt ne tegye meg, de végül sor kerül erre május 6-án, és ezzel újra kiújult a polgárháborús incidens. Dragoş a románok árulónak vélték és megölték.¹⁵⁰ Az abrudbányai unitárius anyakönyv írója jól érzékelt, hogy Hatvaninak „egy incidens következtében tett elhamarkodása az egész békekísérletet meghiusította; – ugyanis egy Verespatakról jövő ember –hihetőleg egy pár fegyverét átadni nem akaró oláh – reá lőtt. Ennek hírére eztán a Hatvani katonái felbőszültek; a tettesek ellen indultak, – egy pár kezükben lévő oláh foglyot kivégeztek, s ezzel el volt rontva minden előbbeni eredmény”.¹⁵¹ A bekövetkezett harcokról a verespataki plébános, Thót István számol be püspökének. Május 6-án érkezett Hatvani vezetésével egy magyar csapat, mintegy ezer katona. Másnap, 7-én ebből kb. 120 fő kiment Verespatak felé, s csatározott a románokkal, segítséget kapva még Abrudbányáról, 8-án

140 Göllner, Carl, *Die siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848-1849*, Bukarest 1967, 224–225.

141 Kovács 1895, 180.

142 Korodi Alpár, *Ahol csak a felfang segített – Aranyosszék, Torockó és Abrudbánya környéke az 1848-49-es szabadságharc idején*, In: Gaal György, *A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok az 1848-1849-i magyar forradalomban és szabadságharcban*, Kolozsvár 2000, 269.

143 Szilágyi 1898, 305–306, 308.

144 Jancsó Benedek, *Erdély története*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1931, 294.

145 Miskolczi Ambrus, *Kísérlet a megbékélésre*, In: Bárdi Nándor (szerk.), *Erdély a történelemben*. Csíkszereda 1998, 164.

146 Dragomir 1989, 84.

147 Kossuth az eseményekről csak Hatvani jelentéseiből értesült, így ő is úgy látta, hogy a románok csak színlelték a tárgyalókészséget. – Egyed Ákos, *Erdély 1848–1849*, II. kötet, Csíkszereda, Pallas, 1999, 177.

148 Hatvani nem volt rományüzlő. Erről árulkodik az a levele is, amelyet 1849 februárjában a román és orosz újoncok felszerelése ügyében a debreceni parancsnokságnak írt. – *Hatvani József honvéd hadnagy jelentése a debreceni térparancsnokságnak a nem magyar nyelvű máramarosi újonccal szembeni rossz bánásmódról*.

Debrecen, 1849. február 2. – In: Farkas Gyöngyi (szerk.), *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténeti Levéltárban őrzött katonai irataiból*.

149 Katona Tamás, *Nemzeti összeütközések 1848-49-ben*, In: Bárdi Nándor (szerk.), *Erdély a történelemben*, Csíkszereda 1998, 157.; Irányi Dániel – Chassin, Charles – Luis, *A magyar forradalom politikai története 1848–1849*. I. köt. (ford. Szoboszlai Margit), Budapest 1989, 285.

150 Miskolczi Ambrus, *Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat / Biserica și revoluție. Sinodul ortodox românesc de la Chișineu-Criș*, Budapest 1991, 25.

151 Az unitárius lelkész, ki az anyakönyvbe ezt beírta, értesüléseit Rákossy Józseftől veszi: „*kinek szintén kéziratából merítettem az egész forradalmi esemény leírását.*” – KUL – *Az Abrudbányai Unitaria Eklézsiáé. 1875. Anyakönyv*, 17–18.

délután és éjszaka visszaszorítják a román csapatokat a kerpenyesi és bisztrai határba. A topánfalvi román utánpótlás hátrálásra készíti a magyarokat, Verespatak irányába vonulnak vissza, majd este csendesen visszatérnek Abrudbányára. 9-én még több fegyveres román gyűlt össze, s Abrudbánya és Verespatak közt kemény harcok alakultak ki, az Abrudbányára visszaszorított magyarokat 10-én onnan kiszorították, akik Zaránd felé vonultak vissza. Ekkor kezdődik Abrudbányán a fosztogatás, gyújtogatás és öldöklés, ami 12-éig tartott. A magyar katonasággal a lakosság közül is próbáltak menekülni, többek között az esperes Kovács József is, akit menekülés közben öltek meg 10-én,¹⁵² aki Kovács Gyárfás szerint élete utolsó tragikus pillanatáig helytállt, s aki sokat, de eredménytelenül fáradozott e vidék lakosainak megbékéléséért. Szilágyi Farkas információi szerint (ezt vette át Jancsó Benedek is) „Kovács a románok engesztelhetetlen gyűlölője volt” – s Hatvani, aki nála szállt meg, a románok ellen ingerelte volna.¹⁵³ Ma már nehezen ellenőrizhető, hogy melyik az igaz állítás. Lehet, hogy a katolikus pap, Kovács Gyárfás „hazabeszélt”, viszont tény az is, hogy Kovács esperes igazi papként helytállt élete utolsó pillanatáig. Ha elvakultság vezette volna, nehezen elképzelhető, hogy nem igyekezett volna románellenességének hangot adni jelentéseiben. De ilyen jellegű utalással a jelentései közt nem találkoztam. Ugyanakkor félreértésre adhatott okot az, hogy amikor megérkezik Hatvani, egy trikolor zászlóval a kezében rögtönzött köszöntő beszédet tartott a piactéren.¹⁵⁴ Viszont ez érthető is, hiszen esperesi kerületében felborult az egyensúly, elszabadult vad indulatok uralkodtak, s a megérkezett katonaságtól csak a rend biztosítását remélhette. Annak a rendnek a biztosítását, ahol a nemzeti színek használatát nem akadályozza meg a népfelkelők önkénye. Kérdéses, hogy nevezhető-e ez „engesztelhetetlen románygyűlöletnek”? Bölöni Mikó Sámuel ugyan ítéletet mond emlékiratában az esperes felett, ugyanakkor azonban azt is leírja, hogy „*azon gondolat, hogy ily hosszúságú féktelen állapotoknak már valahára vége leend megnyugtató magokat az oláh ajkú vagyonos polgárokat is, a magyarok pedig annyi kiállott halálfelelemre a véletlenül megérkezett katonaságban életük megmentőjét szemlélték, és így a mi nagyon természetes, örömnilyvánítások sem hiányzanak*”.¹⁵⁵

A románok felgyújtották a templomot és a plébániát is.¹⁵⁶ A város porrá égett a három magyar templomnak (római katolikus, református, unitárius) csak a falai maradtak meg.¹⁵⁷ A helyzetet már nem lehetett menteni.

Az abrudbányai tragédia után az Érchegeységben folyamatossá váltak az atrocitások, amelynek terhére a katolikus plébániák is viselték. Témánk szempontjából a zalatnai eseményekhez visszatérve, azt látjuk, hogy a város második pusztulása is sorra került. Bodnár Lajos ezt is át kellett élje, mint szemtanú. Július elsején történt ez.¹⁵⁸ Életét éjjeli bujkálással és szaladással menthette csak meg. A hívek is elmenekültek, így „*jelenleg itt létező katolikus lelkek száma százat nem halad*”.¹⁵⁹

A bányavidéki esperesi kerület végső soron nem tudta kiheverni a polgárháborúban kapott sebeket. A kudarcba fulladó májusi megbékélési kísérlet nem lehetett alkalmas arra, hogy kibékítse az egymás ellen fordult nemzetiségeket. Hogy a tárgyalások ekkor sem feneklettek meg végérvényesen, az a havasalföldieknek is (Magheru, Bălcescu, Cezar Bolliac)

152 M.J. 224–227.; K.Gy.; L.F. 134.

153 Szilágyi 1898, 313.

154 Bölöni, 46.

155 KUL 1848/9 – Mikó Samuel emlékirata Zalatra és Abrudbánya 1849-évi pusztulásáról. Átélt és leírta Bölöni Mikó Sámuel. Az eredetiből lemásolta Benczidő Gergely.

156 Schem. 1882. 26.

157 GYÉFKL PI. – 395.d. 37.cs. 77/1849. – Verespatak, 1849 július 1.: Thót István verespataki plébános jelentése Kovács Miklós püspöknek.

158 A felszabadításra érkező honvédek június 28-án érkeznek Zalatra, de július 1-én visszatérnek Fehérvárra. Ekkor következett be – bosszúból – Zalatra második pusztulása. – Bölöni, 75.

159 GYÉFKL PI. – 394.d. 16.cs. 262/1849. – Bodnár jelentése a püspöknek, Zalatra, 1849. Augusztus 30.

köszönhető.¹⁶⁰ Teleki László 1849 tavaszán sürgetően javasolta, hogy a kormány mindenképpen egyezzen meg a szomszéd nemzetekkel, de ezt akkor, a háború küszöbén nem tehetette meg. Közben azonban próbált a románokkal megegyezésre jutni. Bălcescu javaslatára sikerült is egy megbékélési tervezet aláírása.¹⁶¹ A július 14-én megkötött magyar-román megbékélési szerződésben a magyarországi románok nemzetiségi mivoltát, kollektív jogokhoz való igényét ismerték el. A minőségi fordulatot az jelentette, hogy most, 1849 július 14-én a megbékélési szerződésben a törvényhatóságokban is lehetővé tették a román nyelv hivatalos használatát.¹⁶² Ugyanakkor kilátásba helyezték a román nyelvű állami iskoláztatást, és a román nyelvhasználat biztosítását az igazságszolgáltatásban. A magyarországi románok helyzetének szabályozásához, a megbékélési tervezethez kapcsolódott az első magyar-román államközi szerződés, amely olyan román légió felállítását célozta, amely „Romániára és Magyarországra” teszi le a hűségesküt. A szó, Románia – most fordult elő először hivatalos dokumentumban. A szerződést román részről Nicolae Bălcescu és Cesar Bolliac írták alá, a román emigráció megbízottaiként, magyar részről pedig Kossuth Lajos kormányzó.¹⁶³ A forradalom végére újra közeledni kezdtek tehát egymáshoz a nemzetiségek. A polgárháborús harcok intenzitása megfontoltabb nemzetiségi politizálásra készítette a vezetőket. 1849 nyarára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar forradalom ügye rosszul áll, s hogy román királyság se fog lenni; Bécs ezt nem fogja engedélyezni. A szabadságharcban a nemzetiségek a nacionalizmus képletének megfelelően megpróbálták saját nemzetállamukat kiépíteni. Amíg úgy tűnt, hogy lehetőségük van arra, hogy saját államot építhessenek ki, nem igényelték az együttműködést egykori sorstársaikkal. Amikor azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenforradalom győzött, a járható út csak a közös érdekek egyeztetése maradt; Bécs ellen. 1849 nyarának nemzetiségi közeledése érdekegyeztetés volt. A polgárháborúba vesző forradalom bebizonyította, hogy a térségben a keverten lakó nemzetiségek nemzetiségi alapon nem építhetnek békésen államot. Keverten lakó nemzetek esetén ez csak tragédiához vezethet. 1848-1849-ben ez volt a forradalom egyik buktatója.

A tragédiába fulladó polgárháború utáni eseményekre reflektálva, azt látjuk, hogy a bányavidéki esperesi kerület végső soron tényleg nem tudta kiheverni a polgárháborúban kapott sebeket. A megölt abrudbányai esperes „és áldott emlékü plebános K[ovács] József”¹⁶⁴ a rablástól esetleg megmenekült anyagi javainak elrendezését a püspök Kapatán Márton topánfalvi és Thót István verespataki plébánosokra bízta. Ugyanakkor feladatukká tette, hogy az abrudbányai görög katolikus lelkészt megkérjék, hogy templomában római katolikus szentmise megtartását engedélyezze; s reméli, hogy kerül egy szoba is, amelyet megáldva ottan ideiglenesen misézhetnének.¹⁶⁵ Thót Istvánnak augusztus 27-ei jelentéséből kiderül, hogy a görög egyesült lelkész a misézést saját oltárán megengedte, viszont megtagadta, hogy templomában római katolikus oltárt állítsanak fel.¹⁶⁶ Ezért erre bérelt magánháznál fog sor kerülni, ideiglenesen.¹⁶⁷ A megölt esperes vagyonát részint a hatóság és részint „privát kezek által elfoglalva” találta Thót István. Visszaszerzésük érdekébe segítségért Avram Iancuhoz

160 Spira György, *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*, Debrecen 1980, 103.

161 Kosáry1999, 181–182.

162 Varga János, *Utolsó kísérlet a román-magyar megegyezésre 1849. nyarán*, In. Századok 135. évf. 2001, 33–60.

163 Miskolczi, *Szemere Bertalan napja: 1849. Július 28. A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig*.

164 GYÉFKL PI. – 394.d. 15.cs. 78/1849. – Kapatán Márton topánfalvi plébános levele a püspökhöz, Topánfalva, 1849. Július 29.

165 GYÉFKL PI. – 394.d. 15.cs. 78/1849. – A püspök válaszlevele Kapatán Mártonnak, Gyulafehérvár, 1849. Július 31.

166 GYÉFKL PI. – 394.d. 23.cs. 302/1849. – Thót István jelentése a püspöknek, Verespatak, 1849. Augusztus 27.

167 GYÉFKL SzH. – VIII/29.d. Az erdélyi egyházmegye. Plébániák és papok. 1882-es latin sematizmus fordítása. Fordította Lajos Balázs Csíkmindszenti plébános, II. dosszié.

folyamodott. A püspök az abrudbányai plébánia adminisztrációját a topánfalvira bízta¹⁶⁸, s az esperesi feladatok végzésére ideiglenesen Bodnár Lajost, a Zalatnáról Nagyágra helyezett plébánost hatalmazta fel.¹⁶⁹ Bodnár Lajos Zalatna második pusztulása után ugyanis újra kérte elhelyezését, s a püspök ekkor végül megkönyörült a sokat szenvedett plébánoson. A megürült nagyági plébánosi helyre Bodnár Lajost nevezte így ki.¹⁷⁰ Wohlgemuth október 5-én nagyági plébánosként megerősítette hivatalában Bodnárt,¹⁷¹ aki e rendelet után igyekezett a lehető leghamarabb, utódát be se várva átköltözni Nagyágra.¹⁷²

Kálmán Ábrahám miután értesült Bodnár elhelyezéséről, azonnal kérte a maga számára Zalatnát¹⁷³, ahova azonban plébánosnak a püspök Ludwig Jánost – a hatalmon levő vezetőség által is támogatott papot – helyezte.¹⁷⁴ Egy ilyen húzástól remélte a püspök, hogy a zalatnai pap fizetésével nem lesznek gondok. Plébánosi helyettesnek Recker Andrászt nevezte ki¹⁷⁵, aki jól beszélt románul és németül is. Végre tehát „*német nevű, oláhul jól beszélő egyén*” került e plébániára. Recker András november 18-án érkezett meg Zalatnára, ahonnan Bodnár már 10-én elment. A hívek könnyezve üdvözölték. Fizetést egyelőre még nem kaphatott,¹⁷⁶ az egyházi épületeknek csak a romjai köszönthették, s szállásul is csak két nedves szobát használhatott. A püspöktől kérte, hogy járjon közbe az illetékeseknél, hogy a renoválás megkezdődhessen.¹⁷⁷ Az abrudbányai híveknek¹⁷⁸ – akik miatt igyekeztek az itteni plébánia helyzetét rendezni – Kapatán

168 GYÉFKL PI. – 393.d. 5.cs. 212/1849. – Az erdélyi püspök, Kovács Miklós levele az ideiglenes püspökhelyettesnek, Kedves Istvánnak, 1849. Augusztus 23.

169 GYÉFKL PI. – 395.d. 35.cs. 647/1849. – A püspök válaszelevele Bodnár Lajos november 26-ai felterjesztésére, 1849. December 5.; Kovács Gyárfás szerint Bodnár ideiglenes esperes december 12-től, és 1850 január 21-től rendes esperes is. – Kovács 1895, 268.

170 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 467/1849. – Bodnár Lajos kinevezése Nagyági plébánosnak, 1849. október 22. Kinevezését részben Wohlgemuthnak köszönheti. Ő október 5-én a 200 sz. rendeletével erősíti meg Bodnár Nagyágra helyezését. – GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 496/1849. – Bodnár Lajos levele a püspökhöz, Zalatna, 1849. Október 25.

171 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 467/1849. – A püspök levele Bodnárhoz, 1849. Október 22. Ezzel párhuzamosan kitüntetést is kap a császári kormányzótól. Érthető, hogy a véres események következtében nem lett a forradalmi és szabadságharc eszméknek feltétlen híve, a törvényes rend visszaállítását várta a helyzet normalizálódását. Talán ezért kap kitüntetést a forradalom bukását követően a császári hatalomtól. – László 1848/49, 198.

172 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 496/1849. – Bodnár levele a püspökhöz, Zalatna, 1849. Október 25.; GYÉFKL PI. – 394.d. 16.cs. 669/1849. – Bodnár levele a püspökhöz, Nagyág, 1849. November 24. – értesíti, hogy már át is költözött.; Bodnár november 10-én indult el Nagyágra: GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 637/1849. – Recker András jelentése a püspöknek, Zalatna, 1849. November 20.

173 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 497/1849. – Kálmán Ábrahám levele a püspökhöz, Boica, 1849. Október 27.

174 „*A politikai zavarok között Ő Felsege és a törvényes rend iránt bizonyítottal, s mellyért magától az erdélyi polgári és katonai főkormányzó Ur Ő nagysága méltóságától is kitüntető elismerést nyerni szerencsés voltál.*” – GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 467/1849. – A püspök levele Ludwig Jánosnak, 1849. Október 22.

175 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 467/1849. – A püspök levele Ludwig Jánosnak (1849. Október 22.) és Recker Andrásnak (1849. Október 25.) Recker kinevezése kegynek számított, hisz előbbi állomása helyén, Tömösön a templom és paplak is leégett.

176 1852-ben fogja a kártérítést igényelni a forradalomban elpusztult vagyona miatt. – MOL D.3.: Abszolútizmuskori levéltár. Akten „Siebenbürgen” 1848–1860. – 33293–33298/1852 – *Recker András felségi kérelme.*

177 GYÉFKL PI. – 394.d. 10.cs. 637/1849. – Recker András jelentése a püspöknek, Zalatna, 1849. November 20.

178 Őket mentette ki Bem felszabadító akciója a gyilkolások elől. Bem ugyanis a hegyvidéken is megpróbálta a felszabadítási akciót. Rá várt volna a megbékélés nagy feladata is – Balogh Edgár, *Bem erdélyi politikája*, In ... 48-as Erdély, Kolozsvár 1943, 83. Viszont a mőcvidék felszabadítása sok akadályba ütközött. Ilyen volt az élelemhiány (Szilágyi 1898, 327.; Wass Pál: *Fegyver alatt – Egy honvédszázados naplója Bem erdélyi hadjárataról*. Budapest, 1998, Zrínyi kiadó, 85.), s ugyanakkor a románok a Hatvani okozta csalódás után erkölcsi fölényük tudatában az elkeseredés elszántságával harcoltak. – Trócsányi Zsolt – Miskolczy Ambrus, *A fanariótáktól a Hohenzollernekig – társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711-1866)*, Budapest 1992, 116.

Márton szeptember 30-ai levelére a püspöktől október 8-án küldött válaszból kiderül, hogy még ekkor sem lehetett misét tartani „*a félelem és rebegés miatt, mely a híveket még mindig bujkáló és zárkózott állapotba tartá*”.¹⁷⁹

A félelemtől már nehéz volt nekik megszabadulni. A hívek félelme mellett a misézést lehetetlenné teszi a templom használhatatlansága is. A templom teljesen ki van rabolva, azt teljesen tönkretették, amint megtudta, két véka elrejtett aranyat kerestek a románok. Ezért hánytak szét mindent, még a Szent Miklós képet is összevagdosták.¹⁸⁰ Kapatán Márton novemberben írt levelében jelzi, hogy Abrudbányán a görög katolikus pap, Tóbiás Sándor megengedi a görög katolikus templomban a misézést, hiszen máshol nincs erre lehetőség a feldúlt városban. Van ugyan egy régi papi lak is, ami ugyan nem égett el, de a feldühödött nép vandalizmusának áldozatul esett. Ennek kijavításáért kéri a püspök közbenjárását a polgári hatóságnál.¹⁸¹ A püspök ugyan igyekszik a polgári hatóságnál közbe járni ez ügyben, viszont nem remél ettől sok eredményt. Ezért is Kapatán Mártonnak küldött válaszlevelében kifejezi, hogy mivel nincs hol misézni egyelőre „*Abrudbányán az isteni tiszteletnek el kell maradni*”.¹⁸² A polgárháborúban kapott sebeket Abrudbánya már nem tudta kiheverni. 1851-re már 636-ra csökkent a magyarság száma.¹⁸³ 1852-ben felépült az új paplak és egy fatemplom is, amelyet 1876-ban harangokkal is ellátnak. Az anyakönyvek vezetése csak 1852-től maradt meg, s a hívek száma 1882-re is csak 788-ra emelkedik fel.¹⁸⁴

Záró összegzésként azt láthatjuk, hogy az elemzett két plébánia vezetője, az abrudbányai plébános és kerületi esperes, Kovács József és a zalatani plébános, Bodnár Lajos teékenységét behatárolta egyrészt a plébániájukat ért események sora, illetve a sajátos magatartásuk is. Fontos látnunk, hogy a támadó román lakosság megfélemezésében a katonai erő mellett hatékonyan vehette ki részét az egyházi szimbólumok segítségével bármelyik pap, így Kovács József esperes is. A templomokat szakrális szerepük természetes óvóhellyé tették. Ebben az esetben viszont fontos megjegyezni, hogy a helységek feldúlása során az üresen maradó templomok nem kerültek el a pusztulást, ami arra utal, hogy a pap által védett templom lehetett csak igazi menedékhely. Kovács József szerepére utal tehát, hogy miközben az Érchegységben a magyar templomok a helységekkel együtt zömében 1848 őszén elpusztultak, megrongálódtak, Abrudbányán az esperes haláláig erre nem került sor. Kovács József esperes esperesnek a leveleiből román-ellenesség nem érezhető ki, csak az, hogy a forradalmi változásokra fogékony. A vizsgált iratok alátámasztják, hogy aktív közéleti szerepet is vállalva nem csak városában, hanem a kerületben is az adott körülmények közt elsősorban a véres események elkerülése és túlélés érdekében használta fel hosszú szolgálata alatt szerzett tapasztalatait, ismertségét és hatását, hatékonyan.

179 GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 366/1849. – A püspök válaszelevele Kapatán Márton szeptember 30-ai felterjesztésére, Gyulafehérvár, 1849. Október 8.; A novemberi állapotról lásd Kapatán Márton topánfalvi plébános jelentését a püspöknek, GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 638/1849. – Topánfalva, 1849. November 15.

180 GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 366/1849. – Topánfalva, 1849. Szent Mihály hó 30.: *Kapatán Márton levele Kovács Miklós püspökhöz.*

181 GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 638/1849. – Topánfalva, 1849. Szent András hó 15.: *Kapatán Márton levele Kovács Miklós püspöknek.*

182 GYÉFKL PI. – 395.d. 30.cs. 638/1849. – 1849. november 29.: *Kovács Miklós püspök válaszelevele Kapatán Mártonnak.*

183 Szilágyi 1898, 400.

184 Schem. 1882. 26.